

YARGISAL DİRENİŞ: YARGI BAĞIMSIZLIĞININ EKSİK PARÇASI MI?*

Lukasz BOJARSKI**

(Çev.: Havva Gül ŞAHAN***)

* Bu çalışma, Lukasz Bojarski'nin "Judicial Resistance: Missing Part of Judicial Independence? The Case of Poland and Beyond" isimli makalesinin çevirisidir. Yazar ve editörden gerekli yasal izinler alınmıştır. İzinleri için Lukasz Bojarski ve IISL Publications Editörü Leire Kortabarria'ya teşekkürlerimi sunuyorum. Makale künyesi: Oñati Socio-Legal Series Volume 15, Issue 2 (2025), 662-700; <https://opo.iisj.net/index.php/osls/article/view/1893>.

** Lukasz Bojarski, mesleki hayatı boyunca STK'lar ve hukuk alanındaki düşünce kuruluşlarında yargı, yargı iletişim stratejisi ve STK'larla etkileşim, yargı seçimi, duruşma gözlemi, hukuk mesleği, insan hakları, ayrımcılık karşıtlığı, adalete erişim ve klinik eğitim konularında çalışarak geçirmiştir. 2010-2015 yılları arasında Polonya Ulusal Yargı Konseyi üyeliği yapmıştır. 2019-2023 yılları arasında Bojarski, Norveç Araştırma Konseyi ve UiO'nun FRIPRO fonu tarafından finanse edilen "Baskı Altındaki Yargıçlar (JUS) – Yargı Kurumlarının Dayanma Eşiği" projesi kapsamında Oslo Üniversitesi (UiO) Hukuk Fakültesi'nde doktora araştırmacısı olarak görev yaptı. Bu makale, doktora araştırmasının bir kısmına dayanmaktadır. Halen Norveç Mahkeme İdaresinin Uluslararası Bölümünde danışman olarak çalışmaktadır.

E-posta: lukeboja@gmail.com

ORCID: 0009-0004-8100-9812

*** Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi Fatma Şenses SBMYO.

E-posta: hgsahan@yahoo.com

ORCID: 0009-0004-5301-4630

Atf Önerisi: BOJARSKI, Lukasz, "Yargısal Direniş: Yargı Bağımsızlığının Eksik Parçası mı? Polonya ve Ötesi Örneği", (Çev.: Havva Gül Şahan), Ankara Barosu Dergisi, Nisan 2026, Cilt: 84, Sayı: 2, s. 1385-1443.

YARGISAL DİRENİŞ: YARGI BAĞIMSIZLIĞININ EKSİK PARÇASI MI? POLONYA VE ÖTESİ ÖRNEĞİ

ÖZ

Bu makale, Polonya ve uluslararası hukuk çerçeveleri, içtihatlar, ampirik araştırmalar ve literatürden elde edilen bilgiler ışığında, 2015-2023 yılları arasında Polonya'da yargısal direniş kavramını eleştirel bir bakış açısıyla incelemektedir. Çalışma, yargısal direnişi tanımlamak ve diğer yargı tutumlarından ayırmak, hukuki niteliğini incelemek ve yargıçlar için bunun bir hak veya ödev olup olmadığını değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Makale, yargı bağımsızlığını ihlal eden ve yasaları çiğneyen siyasi girişimlere karşı yargıçların toplu ve bireysel, mahkeme içi ve dışı eylemlerine vurgu yaparak yargısal direnişin tanımını ortaya koymaktadır. Öngörülen temel kriter, yargı bağımsızlığını ihlalin ulusal standartlara göre meşruiyet taşımaması ve bu hususun teyit edilmiş olmasıdır. Bunu desteklemek için makalede hem ulusal hem de uluslararası kuruluşların değerlendirmelerine atıfta bulunmaktadır. Bulgular, yargı bağımsızlığının bir unsuru olarak yargısal direnişin daha geniş ölçüde normatif anlamda kavramsallaştırılmasının potansiyel bir gereklilik olduğunu göstermekte ve bunun hukukun üstünlüğünün gelecekte aşınmasına karşı muhtemel bir koruma önlemi olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Yargısal direniş, yargısal aktivizm, yargısal itaatsizlik, Polonya hukukun üstünlüğü krizi.

Giriş

Polonya, “yargı reformu” adı altında, 2015-2023 yılları arasında yargı sistemine yönelik ortak yürütülen bir siyasi saldırıya maruz kalmış ve bu saldırının etkileri bu dönemin ötesine uzanmıştır^[1]. Bu saldırı, akademisyenler tarafından kapsamlı şekilde incelenmiştir (Bojarski *et al.* 2019, Zoll and Wortham 2019, Sadurski 2019a, Mazur *et al.* 2021, Scheppele *et al.* 2021). Önemli sayıda Polonyalı yargıcın gösterdiği tepki bu makalede “Yargısal Direniş” olarak adlandırılarak incelenecektir.

2015-2023 yılları arasında Polonya’da gözlemlenen bu yaygın yargısal direniş, akademik açıdan yeterince incelenmemiştir. Dünya çapında “yargısal direniş” örnekleri çok azdır ve Polonya’daki örnekle karşılaştırıldığında önemsiz görünmektedir (Halliday *et al.* 2007, Trochev and Ellett 2014, Graver 2015). Konuyla ilgili özel literatür yeterli olmasa da akademik ilgi giderek artmaktadır (Cardinal 2021, 2024, Matthes 2022, Coman ve Puleo 2022, Puleo ve Coman 2024). Yargısal direnişin akademik disiplinlerde ayrı bir yer edinip edinmeyeceği henüz belirsizliğini korumaktadır. Şu anda tartışmalar, özellikle Polonya bağlamında “hukukun üstünlüğünde gerileme” ve daha geniş anlamda “demokratik gerileme” endişeleri etrafında yoğunlaşmaktadır (Pech and Scheppele 2017). Ancak, sosyoloji, felsefe, tarih ve siyaset bilimi araştırmalarından elde edilen bilgiler bu konuda çok önemlidir.

Bu makalede, Polonya iç hukuku, uluslararası hukuk ve içtihatlardan ve 2015-2023 yılları arasında Polonyalı yargıçların eylemlerinden yola çıkarak, yargıçların hukukun üstünlüğünü ve yargı bağımsızlığını ortadan kaldırma girişimlerine direnme hakkının ve ödevinin (hem resmi hem de gayri resmi

[1] Hukuk ve Adalet Partisi (Prawo i Sprawiedliwość) liderliğindeki Birleşik Sağ (Zjednoczona Prawica) koalisyonunun 2015 sonundan 2023 sonuna kadar süren iki dönemlik iktidarı sırasında. Metnin tamamlanmasının ardından, 15 Ekim 2023’te Polonya’da parlamento seçimleri yapıldı. Demokratik muhalefet partilerini temsil eden üç seçim komitesi, Sejm’de toplam 248 milletvekili (460 sandalyeden) ve Senato’da 66 üye (100 sandalyeden) kazandı. Sonuç olarak, hükümeti kurmak (13 Aralık 2024’te atandılar) ve başkanın vetosunu geçersiz kılmak hariç, yasaları değiştirebilmek için gerekli çoğunluğu elde ettiler. Bu partiler, programlarında ve kampanyalarında hukukun üstünlüğünün yeniden tesis edileceğini sürekli olarak vurguladılar. Bu taahhütlerini yerine getirirlerse, 2015-2023 dönemi yargısal direnişi 8 yıl sonra sona ermiş sayılabilir.

olarak) tanınması gerektiğini tartışıyorum^[2]. Daha ayrıntılı olarak incelediğim ön görüşüm, belirli şartlar altında yargıçların bağımsızlıklarına yönelik haksız tehditlere karşı koyma konusunda yargısal direnişin yasal, mesleki ve ahlaki olarak hem hakları hem de ödevleri olduğudur. Tehlikeye giren yargı, temel niteliğini yitirir.

Hipotezlerim şunlardır. H1: Yargısal direniş terimini kavramsallaştırmak ve işlevsel hale getirmek mümkündür. H2: Hukukun üstünlüğüne dayanan ülkelerde yargının normatif standartları, hukukun üstünlüğüne ve yargı bağımsızlığına yönelik bir saldırı durumunda yargıçların bu tür bir yaklaşım benimsemesini gerektirir.

Hipotez1'in test edilmesi: Makalenin ikinci bölümünde, yargısal direniş kavramını tanımlayarak ele alıyorum. Üçüncü bölümde, Polonya'daki örnekler ve tipolojiler üzerinden kavramın işleyişini göstermek için ampirik (tanımlayıcı) Polonya materyallerini kullanıyorum. Hipotez 2'nin test edilmesi: Dördüncü bölümde, direniş hakkı ve ödevi üzerine normatif bir tartışmaya geçerek Polonya için geçerli normatif standartları analiz ediyorum. Beşinci bölümde, normatif bir noktaya değiniyor ve hem Polonya hem de daha geniş bağlamda direnme hakkı ve ödevi hakkında gözlemlerle sonuca varıyorum.

I. Yargısal Direniş – Kavramın Tanımı

Yargıçların tipik mesleki günlük rutinlerinin ötesine geçen eylemleri, kararları, tutumları ve davranışları yargısal olarak nitelendirilir: aktivizm, özerklik, itaatsizlik, muhalefet şerhi, seferberlik, engelleme, muhalefet, isyan, direniş. Graver (2018) 'in belirttiği gibi, "rejim eleştirisi, meydan okuma, muhalif faaliyet ve aktif direniş" arasında ayırım yapmak zordur. Graver, yargısal direniş, engelleme ve muhalefeti ele almakta, ancak esas olarak bireysel yargıçların yargısal muhalefetine odaklanmakta ve Nazi Almanya-sında organize bir yargısal direnişin kanıtı olmadığı sonucuna varmaktadır.

Benim asıl odaklandığım nokta, hukukun üstünlüğünün tehlikeye girdiği liberal demokrasiden otoriter rejimlere geçiş durumudur. Yargıçları, özellikle kuvvetler ayrılığı çerçevesinde, yargı bağımsızlığının savunucuları olarak görüyorum. Yerleşik yargı bağımsızlığına yönelik yeni tehditlere

[2] Diğer makalelerde, yargı direnişinin yöntemlerini ve etkilerini ve daha geniş bağlamda hukuki karmaşıklığı değerlendiriyorum (Bojarski 2021, 2024).

karşı direniş ile uzun süredir beklenen yargı bağımsızlığını savunmak gibi farklı durumlar arasında ayırım yapmak çok önemlidir. Örneğin, bir isyan olarak nitelendirilen Mısırlı yargıçların eylemleri, Yargıçlar Kulüpleri'ne üye yargıçların çoğunluğu tarafından on yıllar boyunca sürdürüldü, ancak esas olarak kuvvetler ayrılığı ilkesini garanti altına alan yasaların çıkarılması için lobi faaliyetleriyle sınırlı kalmıştır (Said A. 2009).

Önceki çalışmalar genellikle mahkemelerdeki bireysel yargıçların eylemlerine ve yargı aktivizmi ve etiğinin bir parçası olarak pozitif hukuku izleme veya reddetme konusundaki hukuki ve ahlaki seçimlerine odaklanırken, benim yaklaşımım direniş olgusunun daha geniş yönlerini vurgulamaktadır^[3]. Bu, temel şemayı aşmayı gerektirir: adaleti sağlayan yargıçlar olarak. Ahlaka aykırı yasalara karşı yargı aktivizmi (Pereira *et al.*2015) ile yargıya yönelik doğrudan siyasi tehditlere karşı direniş arasında ayırım yapmak hayati önem taşır, ancak kanaatimce yargısal direniş, yargı aktivizmi olarak adlandırılan kavramı da kapsayabilir.

Yargısal direniş olgusu ve terimi, farklı dillerde hukuk literatüründe karşımıza çıkmaktadır: İngilizcede “judicial resistance” (Trochev ve Ellett 2014), Lehçede “opór sędziów”, “sędziowski ruch oporu” (Zajadło 2019, Bojarski 2020), Fransızcada “la résistance judiciaire” (İsraël 2001, 2005a, 2005b). Yargısal direnişin tek bir tanımı olmadığından çeşitli anlam ve bağlamlarda karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin, yargıçların yasal değişikliklere karşı direnişi (Tokson 2015) veya İkinci Dünya Savaşı sırasındaki “direniş” ile ilgili bağlamda (Kershaw 2015) karşımıza çıkmaktadır.

Kershaw (2015, bölüm 8) için direniş, rejimi zayıflatmayı amaçlayan organize bir faaliyettir ve bu nedenle de kendine özgü bir muhalefet türüdür. Daha ziyade pasif bir kızgınlıkla tavrını ortaya koyma şeklinde tezahür eden bir muhalefet.

Zajadło (2016, 2017), Polonya örneğini analiz ederek, sivil itaatsizliğin potansiyel bir türü olarak yargı vicdanı ve yargı itaatsizliğine odaklanmakta ve bunun muhtemel biçimlerini/yöntemlerini belirtmektedir: yargıçların

[3] Trochev ve Ellett (2014) de bunu daha geniş bir anlamda analiz etmekte, ancak melez rejimler ve yüksek mahkemeler üzerinde odaklanmaktadır.

formalizme kaçması; kanunun reddi ve contra legem hüküm^[4] görevden istifa; yargısal aktivizme kaçma ve kanunun dinamik yorumlanması.

Said M. (2009), Mısırlı yargıçların başkaldırısını analiz ederken, bunun hem İslam dünyasında hem de Batı dünyasında yargı bağımsızlığını savunmak için yapılan en uzun süreli protesto örneği olduğunu iddia etmektedir.

Graver (2018), yargıçların pek çok sadakat yükümlülüğü olduğunu kabul etmekle birlikte “mahkeme memuru” olarak öncelikle hukuka sadık kalmaları gerektiğini kabul etmektedir. Ne var ki, haksız bir yasanın geçerli bir yasa olamayacağını ve bu nedenle *baskıcı yasalara karşı yargısal direnişin* yargıçlar için *ahlaki bir ödev* olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Son dönemde Graver (2020, 2023), hukuk kahramanları/cesur yargıçlar üzerinde durmakta ve yargıçların tutumlarına yönelik farklı teorik yaklaşımları, özellikle erdemler ve erdem etiği konularına odaklanarak analiz etmektedir.

Son olarak, siyaset bilimi araştırmacıları Coman ve Puleo (2022) yargı birliklerinin, parlamenter muhalefetin temel hedeflerini etkilediğini ve direnişin bir tür kanun boşluğundan yararlanma ve yargısal muhalefetin bir tür ifade eyleminin ötesine geçtiğini savunmaktadır. Her ikisi de birbirini güçlendirmektedir, ancak “muhalefet sonuç alamadığında, direniş aktörlerin hedeflerini gerçekleştirmelerine fırsat tanır”.

Çeşitli kavramlar, belirli bağlamlarda geçerli olmakla birlikte, benim yorumladığım şekliyle yargısal direnişe de uygulanabilir. Mesela, gerçeğe meydan okuyan yargı itaatsizliği ve yasaları değiştirmeyi amaçlayan yargısal aktivizm, yargısal direnişin biçimleri olarak görülebilir, ancak aynı zamanda farklı fikirleri de temsil edebilirler.

Aşağıda, belirli bir dönemde Polonya yargısının eylemlerine ilişkin analizlerden esinlenerek yargısal direnişin bir tanımını/özelliklerini ortaya koyuyorum. Bu görüşlerin Polonya'nın ötesine uzanıp uzanmadığını sorgulamakta fayda var. Elbette yargısal direnişin bir ülkenin kendine özgü hukuki, siyasi ve tarihsel bağlamından derin bir şekilde etkilendiğini belirtmek gerekir. Bu nedenle, görünüşte benzer durumlar esasında farklı olabileceğinden, her bir yargısal direniş örneği kendi içinde değerlendirilmelidir.

[4] Hakkaniyetli bir sonuca varmak amacıyla, bir hukuk metnine veya bir pozitif hukuk kuralına aykırı bir uygulamayı ve çözümünü ifade eder. (Ç.n.)

Yargısal direniş, yargı bağımsızlığını zayıflatmayı amaçlayan ve hukuku ihlal eden çeşitli siyasi faaliyetlere karşı çıkmak için yargıçların mahkeme içinde ve dışında bireysel ve toplu olarak gerçekleştirdikleri eylemleri kapsar.

Hangi siyasi tedbirler yargı bağımsızlığını zayıflatıcı olarak değerlendirilebilir ve bunların meşru reform çabalarından farkı nelerdir? Burada dört unsur ön plana çıkmaktadır: (1) Yargı bağımsızlığını sınırlamak için alınan siyasi tedbirler söz konusudur; (2) Bu tedbirler, yasama faaliyetleri, yürütme organının tasarrufları veya propaganda kampanyaları gibi farklı türlerde olabilir; (3) Bu tür tedbirler, devlet tarafından kabul edilen, ulusal ve uluslararası hukukta yer alan standartları ve/veya hukukun üstünlüğünü ihlal ederek uygulanır; (4) Bu ihlaller, nihayetinde ulusal ve uluslararası bağımsız kuruluşlar tarafından doğrulanmalıdır.

Temsili demokrasilerde hükümetler sıklıkla yargıda reform yaparlar. Liberal demokrasilerde akademik ve siyasi çevrelerde yargının rolüne ilişkin eleştiriler bulunsa da (Parau 2012, 2018), değişiklikler iktidar tarafından uygulanabilir. Dolayısıyla, yargısal direnişi meşru kılmak için, yargı bağımsızlığını kısıtlayan bu tedbirlerin hukuka aykırı olması gerekir.

Bu tedbirlerin reform niteliğinde mi yoksa yargıya yönelik saldırı mı olduğunun tespiti zordur. Yargıçlar bu konuda tek karar mercii olamazlar. Yargısal direniş kavramı, ihtiyaç duyulan reformlara karşı çıkmak için kötüye de kullanılabilir. Yargıçlar değişime ve yeniliğe karşı tutucu bir tavır içinde olabilirler veya makul değişiklikler için yapılan meşru önerileri bir saldırı olarak algılayarak aşırı duyarlı davranabilirler (Bobek 2008). Avrupa Yargıçlar Danışma Konseyi (CCJE) (2015, 41. paragraf), yargıçların tüm değişiklikleri “yargı bağımsızlığına yönelik saldırı” olarak nitelendirip reddetmelerine karşı uyarıda bulunmaktadır.

Hem hükümet icraatlarının hem de yargı organından gelen tepkilerin değerlendirilmesi hassasiyet gerektirmektedir. Kimi icraatlar rutin politika kararları iken, diğerleri yargısal direnişi haklı kılabilir. Benzer şekilde, bazı yargısal direniş eylemleri makul görülürken, diğerleri sınırları aşan eylemler olarak değerlendirilebilir.

Yargısal direnişin haklı görülmesi için, hükümet icraatlarının o devletin normlarına göre yasadışı olması ve bu ihlalin teyit edilmesi gerekir. Objektif bir değerlendirme yapmak için, çeşitli resmi kurum ve kuruluşların değerlendirmelerine başvurmak yararlıdır (bir sonraki bölüme bakınız).

“Kurumların meşru müdafaası” ve “erdem merkezli model” gibi diğer fikirlerle karşılaştırıldığında, önerilen yargısal direniş fikri nasıl değerlendirilebilir?

Barber’ın (2013) kurumların meşru müdafaası kavramı, Matczak (2020) tarafından Polonya krizi sırasında daha da geliştirilmiş ve kimilerince desteklenmiş kimilerince de eleştirilere maruz kalmıştır (VerfBlog 2017). Bu kavram, kurumları korumak için kullanılan kalkan ile saldırıları püskürtmek için kullanılan kılıç arasında ayırım yapmaktadır. Matczak (2020), haklı olarak, meşru müdafaanın yeterli olmadığını, Polonyalı hukukçular arasında yaygın olan formalist hukuk zihniyetinin değişmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu zihniyet, yorumlama özgürlüğünü kısıtlamakta ve geniş anayasal ilkelere nazaran katı bir formalizmi yeğlemektedir. Matczak, hukukun üstünlüğünü savunmanın, anayasal değerler ışığında yargıçların rollerini göz önünde bulunduran, daha uyumlu bir metodoloji gerektirdiğine inanmaktadır. Polonya krizinin hem engel hem de bir fırsat olarak görüldüğünü ve giderek daha fazla sayıda yargıcın duruma başarılı bir şekilde uyum sağladığını anlıyoruz.

Kanımca, mahkemenin meşru müdafaası kavramı, saldırılara karşı kurumsal savunmayı vurgulayan yargısal direnişle örtüşmektedir. Polonya Anayasa Mahkemesi (CT), Yüksek Mahkeme (SC) ve Ulusal Yargı Konseyi’nin (NCJ) siyasetçilerle yaşadığı çatışmalar göz önüne alındığında, açık yasal yönergelerle desteklenen, iyi ifade edilmiş bir meşru müdafa kavramı faydalı olabilirdi. Meşru müdafa ya da direniş konusunda tecrübeleri ve sağlam bir yaklaşımı olmayan bu kurumlar, hazırlıksız harekete geçmek durumunda kaldılar ve bu da siyasi müdahaleye yönelik eleştirilere yol açtı. Savunma ve direnme çabaları sınırlı ölçüde sonuç verdi. Son krizden yola çıkarak, daha az formalist, bağlam odaklı meşru müdafa kavramı (aynı zamanda jüristokrasi riskini de göz önünde bulundurarak) daha da geliştirilmelidir.

Widłak (2024), katı kurallara dayalı bir ödev veya direnme hakkı yerine, yargıcın karakter gücüne odaklanan *erdem merkezli bir model* önermektedir. Yargı aktivizmiyle uyumlu olarak, yargı kürsüsünde direnmeyi vurgulamaktadır. Yargısal direnişe karşı olmasa da hak ve ödev kavramlarının direnişin özünü tam olarak yansıtmadığını düşünmektedir. Wiđlak, erdemli bir yargıç tarafından gerçekleştirildiğinde direnişin haklı olduğunu öne sürer. Bu tespit, odak noktasını erdemin tanımlanmasına ve erdemli bir yargıcın belirlenmesine kaydırır. Wiđlak, yargıçların genel kurallar ve ilkelere dayanan önceden belirlenmiş bir prosedürü izlemelerini zorunlu kılan deontik model fikrini eleştirir. Wiđlak’ın yaklaşımı, direniş göstermeyen yargıçların

profesyonelce davranmadıkları veya ahlaki açıdan kınanacakları düşüncesini ortadan kaldırmaktadır. Aksine, onun için yargısal direniş, zorla uygulanmak yerine gönüllü olarak tercih edildiğinde etik açıdan doğru bir davranıştır. Bu bakış açısına göre, direnmeyen yargıçlar kötü niyetli değildir, fakat direnç değerli olmakla birlikte ihtiyari bir eylem olduğundan, yalnızca bu erdemli nitelikten yoksun olabilirler.

Yasal ve ahlaki taleplere mükemmel şekilde yanıt veren ve karmaşık durumları net bir şekilde algılayan erdemli yargıç kavramı övgüye değer olmakla birlikte, bu kavramın hak/ödev temelli yargısal direnişle ilişkisi çok önemlidir. Kanımca bunları birbirini dışlayan değil, birbirini tamamlayan unsurlardır.

Widłak'ın kavramı, benim daha kapsamlı bakış açımdan farklı olarak, sadece mahkeme kararlarına odaklanmaktadır. Temelde, yargıçların kusursuz karakter gibi farklı terimler altında da olsa (bkz. aşağıda) erdemli olmalarını zaten bekliyoruz. Widłak'ın belirlediği erdemler, dürüstlük, sorgulama ve sebat gibi, bu modelle uyumludur. Gerçekten de deontik yaklaşım, yargısal direnişi ve onu tetikleyen durumları tanımlamayı gerektirir. Ancak, benim önerdiğim kavram bunu da kapsamaktadır. Widłak'ın modelini alternatif olarak ele aldığımızda bu modelin bazı sınırlamaları olduğunu görürüz. Burada sadece bireysel yargı kararları ele alınmaktadır ki bu, daha kapsamlı direniş çerçevesinin sadece bir yönünü oluşturmaktadır. Üstelik, erdemler belirli şartlar altında direnmek için belirli haklar/ödevlerden ziyade daha genel tavsiyelerdir. Yargısal direniş kavramını bir hak/ödev olarak genişletmek, mevcut süreçlerin mantıksal bir evrimi gibi görünmektedir.

Mahkemelerin hukukun üstünlüğünü ve temel hakları savunma ödevi göz önüne alındığında, temel hukuki değerlerin yargısal olarak savunulmasını ihtiyari kabul etmek makul değildir. Yargı bağımsızlığı yargıçlar için bir ayrıcalık değildir daha büyük bir amaca hizmet eder. Sonuç itibarıyla, vatandaşlar yargıçlardan sadece erdemlere gönüllü olarak bağlı kalmalarını değil, yargısal direnişe samimi bağlılık göstermelerini beklemelidirler.

II.Yargısal Direniş – Kavramın Testi

Bu kısımda, Polonya örneğini temel alarak, hukukun üstünlüğüne ve yargı bağımsızlığına yönelik haksız saldırıyı ve buna karşı meşru direnişi inceleyeceğiz.

A. Reform veya Saldırı

2015 sonlarından bu yana Polonya hükümetinin aldığı önlemler, destekçileri tarafından reform olarak lanse edildi, ancak uzmanların büyük çoğunluğu bunları anayasaya yönelik saldırılar olarak değerlendiriyor. Bu saldırıların başlıca göstergeleri şunlardır:

(1) Yargıçların bağımsızlığını engelleyen, CT, SC, NCJ ve genel mahkemeleri etkileyen, yargı denetimini ve yargıçların Avrupa hukukunu uygulama hakkını sınırlayan yasal değişiklikler;

(2) Yargı atamaları ve görevden almaları, mahkemeler ve daireler arasında yargıçların görevlendirilmesi ve nakli dahil olmak üzere yürütme organının kararları (Grabowska-Moroz and Szuleka 2018);

(3) Yargıçları hedef alan nefret kampanyaları^[5] ve siyasetçiler ile iş birliği yapan medya kuruluşları tarafından yargıçlara yönelik kişisel saldırılar gibi yargıyı küçük düşüren eylemler (Gałczyńska ve Jałoszewski 2022);

(4) Disiplin tedbirleri ve bezdirme şeklinde, yargıçları sindirmek veya bastırmak, “asi” olanları cezalandırmak ve caydırıcı etki yaratmak amacıyla yargıçlara yönelik hedef gözetilerek gerçekleştirilen eylemler (Kościerzyński 2020, bkz. 4, 2024).

Moliterno ve Čuroš (2021), yargı bağımsızlığına yönelik saldırıları *sistematik*, *kaba* ve *sinsi* olarak sınıflandırmaktadır. Buna göre, Polonya “hükümetin gelecekteki yargı kararlarını kontrol etmesini veya büyük ölçüde etkilemesini sağlayan yapısal bir değişiklik” için *sistematik saldırılar* sergilerken, Çekya ve Slovakya ise “belirli davalarda ve konularda belirli yargıçlara doğrudan müdahale” gibi *kaba saldırılar* ortaya koyuyor; ABD ise “yargının meşruiyetine yönelik”, “halkın yargıya olan güvenini sarsan” *sinsi saldırılara yöneliyor*.

Her ne kadar yazarlar her bir saldırı türünün en karakteristik özelliklerini doğru bir şekilde belirtmiş olsalar da Polonya gerçeğinde, kanaatimce üçünün de karışımı, özellikle sistematik ve sinsi olanların yanı sıra kaba saldırı unsurları görüldü.

Čuroš (2023), yargı reformu ile yargı bağımsızlığına yönelik saldırı arasında ayırım yaparken, yargı tarafsızlığına müdahaleyi temel bileşen olarak

[5] Polonya Ulusal Vakfı'nın (PFN) “Just Courts” başlıklı karalama kampanyası, daha sonra PFN web sitesi erişime kapandı. <http://www.pfn.org.pl/>

ele almayı önermektedir: “karar verme sürecini manipüle etmeye izin veren unsur”, “karar verme sürecine müdahale etmeyi veya yargıçların yasaları emredildiği gibi yorumlamamaları halinde yaptırım tehdidini hukuken mümkün kılma”. Čuroš, diğer muhtemel kriterleri de tatmin edici bulmadığını belirtmektedir. Ona göre, yasama organının niyeti yeterli değildir, çünkü “ilan edilen hedeflerdeki doğruluk, meşru müdahale ile gayri meşru müdahaleyi ayırt etmek bakımından tatmin edici bir cevap veremez”. CCJE, Avrupa Adaletin Etkinliği Komisyonu (CEPEJ) ve Avrupa Yargı Konseyleri Ağı (ENCJ) tarafından yayınlanan uluslararası tavsiyelere uyumun test edilmesi yeterli değildir, zira “kağıt üzerindeki” uyum gerçeklikten uzak olabilir. Son olarak, AİHM içtihadına dayalı ayırım da tatmin edici değildir, çünkü AİHM’nin kanunla kurulan bağımsız ve tarafsız mahkeme olarak yorumlanması daha çok bireysel başvurularla ilgilidir ve üye devletlerin “organları(erkleri) arasındaki etkileşime ilişkin herhangi bir teorik anayasal kavram” a uymasını gerektirmez. Čuroš’a (2023) göre, müdahalenin yargı bağımsızlığına saldırı olarak nitelendirilebilmesi için, yargının temel rolü olan hüküm verme yetkisini elinden alması gerekir. Diğer unsurlar “yargının bağımsız konumunu zayıflatabilir, ancak ayrı ayrı uygulandıklarında bir saldırı oluşturmazlar”.

Yargı bağımsızlığının özü olarak hüküm vermeyi kabul etmek makul olmakla birlikte, bahsedilen yaklaşım fazla kısıtlayıcı görünmektedir. Ayrıca, bu yaklaşım hukuki değil teorik niteliktedir ve Čuroš’un da belirttiği gibi, yargı bağımsızlığını sınırlayan eylemlerin hukuka uygunluğundan ziyade yargı bağımsızlığının özüne odaklanmaktadır. Bu öz, belirli bir davada tarafsızlık olarak anlaşılmaktan daha geniş bir anlam taşımaktadır. Polonya’da yargı bağımsızlığına yönelik saldırı kriterlerine uyan gelişmelere dikkat çeken Čuroš, Susturma Yasasının (Muzzle law)^[6] yürürlüğe girmesini (Pech ve ark. 2020, Venedik Komisyonu 2020), Yüksek Mahkeme Disiplin Dairesi’nin kurulmasını (bkz. Avrupa Komisyonu 2019) ve Adalet Bakanı’nın mahkeme başkanları ve yargıçlar üzerindeki belirli yetkilerini (Grabowska-Moroz ve Szuleka 2018) örnek olarak vermektedir. Ancak bu yaklaşıma göre, 2015 sonlarından bu yana Polonya’da meydana gelen olaylar, CT ve NCJ’ye yönelik

[6] Aralık 2019’de Polonya meclisinde, reformlara karşı çıkan yargıçlara yaptırım uygulanmasını öngören önerilerinin onaylanması üzerine 11 Ocak 2020’de yargıçlar bu Kanunu protesto etmiş, Yüksek Mahkeme Başkanı Malgorzata Gersdorf ise bu Kanun teklifini “ağızlık-susturma yasası” olarak nitelendirmişti. (Ç.n)

saldırı ve fiili ele geçirme veya yargıçlara karşı hem kolektif hem de bireysel olarak nefret kampanyası başlatılması, bağımsızlığa yönelik bir saldırı olarak nitelendirilmemelidir. Bu yaklaşıma katılmak zordur. Bu değişikliklerin sonuçları, örneğin CT'nin gerçek bir yargı denetimi yapamaması (Sadurski 2019b), NCJ'nin yargı bağımsızlığının savunucusu olarak rolünün ortadan kaldırılması (Bojarski 2019b, Rakowska-Trela 2019), karalama kampanyaları yoluyla yargıçların sindirilmesi ve caydırıcı etki yaratılması (Sanders ve von Danwitz 2017, Żurek v. Poland 2022) gibi sonuçları, yargı bağımsızlığına yönelik saldırının kesinlikle önemli unsurlarıdır.

B. Haksız Saldırının Teyit Edilmesi

Yargı ve akademi çevrelerinin bir kısmı da dahil olmak üzere Polonya'daki "reform"un savunucuları, muhaliflerini eski rejimin savunucuları, etkisini ve uyumunu koruyan bir grup olarak tanımlıyorlar (Czarnota 2016, 2017, Morawski 2017). Her iki tarafın da hararetli tartışmalarıyla, bunun sadece bir görüş ayrılığı olduğu söylenebilir mi? Aslında hayır. Polonya örneğinde, yargı bağımsızlığına yönelik hukuk dışı saldırıyı doğrulayan pek çok kaynak bulunmaktadır. Bu değerlendirmeler, ilgili kurumun niteliği, yetkisi ve değerlendirmenin dayandığı temele göre değişiklik göstermektedir. Aşağıda, 2015 yılının sonlarında başlayan Polonya'nın "yargı reformu"nu eleştiren önemli örnek kaynaklara dikkat çekiyorum.

Polonya ve Avrupa mahkemelerinin kararları bağlayıcıdır ve bu nedenle özel bir rol oynar. 2017 yılında nihayet siyasi olarak ele geçirilmeden önce, CT, kanunların anayasaya aykırılığına ilişkin kararlar vermiştir (Białogłowski *et al.*, 2017): bunlar arasında CT yargıçlarının seçim süreci ve seçilenlerin yemin töreninin ertelenmesi, CT Başkanı ve Başkan Yardımcısının görev süresinin kısaltılması (CT 2015), yasama sürecinin meşruiyeti ve CT'nin yargılama usulüne ilişkin kurallar, CT yargıçlarına karşı disiplin işlemleri ve görevden alınmaları (CT 2016) yer almaktadır.

Yüksek Mahkeme (SC) ve Yüksek İdare Mahkemesi (SAC), Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD)'nın önemli kararlar vermesiyle sonuçlanan bir dizi ön soruyu ifade etmiştir (Gregorczyk-Abram ve Wawrykiewicz 2019). Yüksek Mahkemenin üç dairesi, 59 yargıç ortaklaşa hareket ederek, yargı "reformu" nun bir parçası olarak getirilen yeni Yüksek Mahkeme Disiplin, Olağanüstü İnceleme ve Kamu İşleri Dairelerinde çalışacak olan tüm yeni yargıçlarının atanmasının hatalı olduğunu teyit eden olağanüstü bir karar

almıştır (SC 2020). Aynı zamanda, genel mahkemelerin de yasadışı ilan edilen Yüksek Mahkeme Disiplin Dairesi tarafından haksız yere görevden uzaklaştırılan yargıçların görevlerine iade edilmesine ilişkin kararlar gibi bir dizi kararı da bulunmaktadır (Jałoszewski 2021a).

ABAD, Avrupa Komisyonu (AK) tarafından açılan davalarda ve ön kararlarında, “yargı reformu”nun unsurlarının Avrupa hukuku ile uyumsuzluğunu teyit etmiştir. Bunlar arasında şunlar yer almaktadır: yargıçların yeni emeklilik kurallarının yargı bağımsızlığı ve yargıçların azledilmezliği ilkelerine aykırı olması (C-192/18, C-619/18); yeni disiplin prosedürünün uyumsuzluğu (C-791/19); SC Disiplin Dairesi’nin bağımsız olmaması (C-585/18, C-624/18 ve C-625/18); usulsüz olarak atanan “yargıç”ların kararlarının geçersiz ve hükümsüz sayılması (C-487/19) ve daha fazlası – ABAD’ın ilgili içtihatları sürekli olarak analiz edilmektedir (Pech ve Kochenov 2021, Pech 2023, Filipek ve Taborowski 2024).

AİHM de Polonya “reform”unun Avrupa Sözleşmesi’ne (CoE 1950) aykırı olduğunu teyit eden bir dizi karar (ve geçici tedbir) vermiştir. İlgili davalar (şunlar dahil: *Advance-Pharma*, *Broda ve Bojara*, *Dolińska-Ficek ve Ozimek*, *Grzęda*, *Juszczyszyn*, *Reczkowicz*, *Tuleya*, *Wałęsa*, *Żurek*) akademisyenlerce analiz edilmektedir (Kocjan 2023, Krzyżanowska-Mierzewska 2023). Temmuz 2024 itibarıyla AİHM nezdinde “2017 ve 2018’de yürürlüğe giren yasalar kapsamında Polonya’daki yargı sisteminin reformunun çeşitli yönleriyle ilgili” 195 başvuru beklemektedir (AİHM 2024).

Mahkeme kararlarının yanı sıra, Polonya’da hukukun üstünlüğünün gerilemesi ve yargı bağımsızlığına yönelik saldırılara yönelik uluslararası tepkiler arasında, Avrupa Komisyonu’nun (EU 2016a, 2017a, 2017b) eylemleri gibi resmi süreçler ve Venedik Komisyonu’nun (2016-2020) görüşleri ve AB (2021a, 2021b) içindeki diğer uluslararası kurumların, Avrupa Konseyi (Mijatović 2019), Birleşmiş Milletler (UN 2018) ve AGİT (2017, 2020) gibi diğer uluslararası kuruluşların açıklamaları gibi daha az resmi süreçler de bulunmaktadır.

Ayrıca, Polonya hükümetinin yargı bağımsızlığına yönelik saldırısının altında yatan, yasal olarak önemli olmasa da sembolik olarak önemli olan bir dizi yardımcı kaynak bulunmaktadır. Örneğin: ENCJ’nin, yargı erkinin ve bireysel yargıçların bağımsızlığını korumadığı ve savunmadığı gerekçesiyle, Eylül 2017’de Polonya NCJ’yi ağıdan askıya alma ve Ekim 2020’de ağıdan

ihraç kararları^[7]; akademik analizler; Polonya ve uluslararası akademi çevrelerinin açık mektupları (Pech *et al.* 2019); tanınmış yargıç ve avukatların sesleri (Wiwinius *et al.* 2020 onları temsil eden kuruluşlar (Sessa 2019, Matos 2020, AEAJ *et al.* 2022) ve sivil toplum kuruluşları (Szuleka, Wolny ve Kalisz 2019)^[8]. Bağlayıcı olmasa da bu kaynaklar resmi kararları etkileyebilecekleri ve uzman görüşü olarak referans gösterilebileceği için önemlidir.

Sonuç olarak, ABAD kılavuzlarına göre, hükümetin eylemlerinin yargı bağımsızlığı üzerindeki tüm etkisini değerlendirmek gerekir (C-216/18). Görüldüğü gibi, çeşitli kuruluşların farklı değerlendirmeleri, Polonya'nın "yargı reformu"nu tutarlı bir şekilde eleştirmektedir.

C. Direniş Yöntemleri

Hukukun üstünlüğüne ve yargı bağımsızlığına yönelik haksız bir saldırı tespit edildiğinde, buna karşı geliştirilebilecek meşru direniş yöntemlerini ele alalım. Bu konuda üç ana husus öne çıkmaktadır: (1) Direniş, bireysel yargıçların veya yargıç gruplarının eylemlerine göre sınıflandırılabilir ve mahkeme içi ve mahkeme dışı faaliyetler olarak alt gruplara ayrılabilir; (2) Yaptığım inceleme, yargıçların yargılama ve adalet yönetimindeki rollerini kapsamakta, ancak bunun ötesine geçmektedir; (3) Yargı bağımsızlığını kısıtlayan eylemlerle bağlantılı doğrudan ve dolaylı direnişi ele almaktayım.

Önerilen sınıflandırma, kanımca, doğal ve nispeten daha yalın olup yargısal direnişin çeşitli yönlerini vurgulamayı amaçlamaktadır, ancak diğer sınıflandırma önerileri de yargı eylemlerinin çeşitli önemli yönlerini öne çıkarmaktadır (Bojarski 2024). Örneğin, Trochev ve Ellett (2014) mahkeme içi ve mahkeme dışı direnişi tartışırken, Matthes (2022) kolektif eylemi incelemektedir. Łętowska (2022) ise bireysel yargıçların şikayetleri, sembolik jestler ve CT ve SC'nin kurumsal direnişi gibi direniş biçimlerine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, çeşitli akademisyenler tarafından daha fazla ayırım ortaya konmuştur; özel-kamusal, organize-spontane, savunma-saldırı

[7] "ENCJ, KRS'nin artık bu yasal kurala uymadığını tespit etmiştir. KRS, yargının bağımsızlığını korumamaktadır, yargıyı veya bireysel yargıçları, bağımsızlık ve özerklik gibi temel değerleri tehlikeye atan her türlü önlem karşısında, garantör rolüyle tutarlı bir şekilde savunmamaktadır", bkz.: www.encj.eu.

[8] Ayrıca, Polonya'daki Helsinki İnsan Hakları Vakfı'nın çeşitli yayınlarına da bakabilirsiniz: <https://hfhr.pl/en/publications-7798,7792:152111385>

(Kershaw 2015, bölüm 8); açık-örtülü/gizli, yasal-yasadışı (Graver 2018); proaktif-reaktif vb.(Gyongyi, kişisel iletişim)^[9].

Kanaatimce, bireysel direniş ile grup direniş arasında ayırım yapmak, yargıçların münferit olarak kullanabileceği yolları ve kolektif faaliyetin taşıdığı potansiyeli ortaya koymaktadır. Temel olarak hukuk kurallarına tabi olan mahkeme içi ve mahkeme dışı faaliyetlerin ayrılması, yargıçların hem kamu görevlisi hem de sade vatandaş olduklarını vurgulamaktadır.

Dört direniş türünü birbirine bağlayan ve ayıran unsurların neler olduğu, her bir yöntemin kullanımının amaçlanan (veya ulaşılan) hedefinin ne olduğu, direnişin neye yol açtığı, değişimi engelleyip engellemediği, değişimin içeriğini etkileyip etkilemediği veya geciktirip geciktirmediği göz önünde bulundurulabilir. Bireysel ve kolektif direniş, mahkeme içi ve mahkeme dışı direniş gibi direniş kategorileri arasındaki nüanslar, birbirleriyle iç içe geçmiş yapıları nedeniyle girift görünebilir. Ancak bir sonraki analiz, Polonyalı yargıçlar tarafından kullanılan başlıca direniş yöntemlerini listelemekle sınırlı kalmakta ve yukarıda bahsedilen diğer yargı davranışları kavramlarına kıyasla bu yöntemlerin ne denli zengin olduğunu göstermektedir. Bu tür ve yöntemlerin ayrıntılı analizleri bu makalenin kapsamını aşmaktadır (daha fazla bilgi için bkz. Bojarski 2024).

Mahkemede bireysel direniş, yargıcın belirli davalarda yargıç olarak görev yapması, mahkeme işlemleriyle ilgili idari görevleri yerine getirmesi veya iş kanunlarına tabi mahkeme çalışanı olarak hareket etmesi durumunda ortaya çıkar. Örnekler arasında şunlar sayılabilir:

- Baskılara rağmen siyasi beklentilerden bağımsız kararlar veren yargıçların yer aldığı “siyasi davalarda” yargılama; siyasi tepki taşıyan veya kararlarında yargıya yönelik saldırıları vurgulayarak daha geniş kapsamlı yargısal sorunlara dikkat çeken yargıçlar;

- SC, SAC ve genel mahkemelerin yargıçları tarafından yargısal krizle ilgili ABAD’a ön soru yöneltme şeklinde yargılama yapılması(Pech ve Kochenov 2021). Bunların birçoğu önemli kararlarla sonuçlanmış, ancak

[9] Konferans sunumunun telif hakkı yazara aittir: “Hukukun Hizmetkarları ve Yüksek ideallerin Hizmetkarları – Hukukun Üstünlüğü Tehlikeye Girdiğinde Yargı Direniş” başlıklı konferans, “Baskı Altındaki Yargıçlar (JUS) – Yargı Kurumlarının Kırılma Noktası” projesi kapsamında düzenlenmiştir. Gdynia, Poland, 2021.

aynı zamanda yargıçlara yönelik baskılara da yol açmıştır (Kościerzyński 2020, 2024);

- Hükümetin “Avrupa yorumuna” ve bununla ilgili sonuçlara karşı çıkmasına rağmen, yargıçların AB hukukuna uygun kararlar vermesi;
- Reddetmeler, boykotlar; örneğin, disiplin prosedürleri kapsamında disiplin savcısının celp kağıdına uymayı reddetme ve nedenlerini kamuoyuna açıklama (Kościerzyński 2020, 2024); NCJ ile ilgili yasanın anayasaya aykırı olarak değiştirilmesinden sonra (Ustawa 2017) NCJ seçimlerinin boykot edilmesi (Jałoszewski 2022);
- Etki davaları – usulsüzlükleri ortaya çıkarmak ve farklı hukuki stratejiler kullanarak prosedürü ve sonucunu sorgulamak amacıyla, Temyiz Mahkemesine yapılan itirazlar gibi hukuki açıdan kusurlu prosedürlere sözde “kamikaze yargıçların” bilinçli katılımı (Kościerzyński 2020)^[10].

Mahkeme dışı bireysel direniş, yargıçların özel olarak hareket etmelerini hem yargıç hem de vatandaş olarak haklarını savunmalarını veya sadece isimsiz bir vatandaş olarak hareket etmelerini içerir. Bu tür faaliyetler şunları kapsar:

- Yargıçların, mahkemeye başvurma hakkını savunarak “devlete” karşı açtıkları davalar: Adalet Bakanı’na karşı “kişisel hakların” korunmasını talep etmek (B.M. v. Adalet Bakanı 2019); Açığa alınan yargıçların görevlerine iade edilmesi ve onları açığa alan Temyiz Mahkemesi Disiplin Dairesi’nin işlemine itiraz edilmesi için hukuki süreç yürütülmesi (Jałoszewski 2021a); Göreve iade kararlarını uygulamayan mahkeme başkanlarına karşı ceza davası açılması (Jałoszewski 2021b); AIHM’ye şikayette bulunulması;
- Bazı yargıçlar, adaleti baltaladığını veya fırsatçı terfiler peşinde olduğunu düşündükleri meslektaşlarına karşı, onları ifşa etmek, etiketlemek ve dışlamak gibi tutumlar sergilemektedir. Bu taktikler arasında, bu kişilere “neo-yargıç” veya “neo-NCJ” gibi sıfatlar takmak, ihlallerini kamuya açık bir şekilde belgelemek ve yayınlamak (Kościerzyński 2020, bölüm III) ve selam vermemek veya tokalaşmamak gibi kişisel hoşnutsuzluklarını göstermek de (Bojarski 2019a) yer almaktadır.

[10] Bu tür yargıçlar, görevlerine geri dönme çabalarının başarısızlığa mahkûm olduğuna inandıkları için halk arasında “kamikaze” olarak adlandırılırlar.(ç.n.)

- Medya önünde görünürlük, farkındalık yaratma, eğitim gibi yöntemlerle yargıçlar, hukukun üstünlüğü krizi ve mahkemelerin ve yargıçların bağımsızlığına ilişkin yorumlarda bulunarak 2015 öncesine göre çok daha görünür hale gelmişlerdir. Bilgilendirme, eğitim ve farkındalık artırma niteliğinde bir dizi faaliyette bulunan yargıçlar, ülke çapında meslektaşlarıyla yüzlerce toplantı düzenledi, bireysel olarak geleneksel medyada ve sosyal medyada yer aldı, gösterilere ve protestolara katıldı (daha fazla bilgi için bkz. Bojarski 2021).

Mahkeme grubu direnişi, mahkeme genel kurulu (GA), mahkeme komitesi veya yargıçlar özel dairesi gibi yasal bakımdan tanınan kolektif kuruluşlar olarak faaliyet gösteren yargıçları ifade eder. Toplu eylemler şunları içermektedir:

- Yasama eylemlerini ve Adalet Bakanı'nın yargı bağımsızlığını zayıflatan girişimlerini eleştiren mahkeme genel kurul kararları ve eylem çağrıları (NCJ 2016, Iustitia 2018); Yargıç adayları hakkında görüş bildirmeyi reddeden genel kurul kararları (Jałoszewski 2018);
- Belirli davalarda belirli yargıçları desteklemek, onlara yönelik siyasi saldırılara dikkat çekmek ve kamu kurumlarından uygun tepkiler verilmesi yönünde telkinde bulunmak (Kościerzyński 2020, 2024);
- Mahkeme komitesi tarafından savunma; mahkeme çalışanları olarak bireysel yargıçlar hakkında, genellikle siyasi olarak atanan mahkeme başkanlarının kararlarına karşı çıkan görüş ve kararlar yayınlamak (Żurek v. Poland 2022).

Mahkeme dışı grup direnişi, NCJ^[11] gibi yargı kurumlarını, yargıç örgütlenmelerini ve Yargıçlar İş birliği Forumu gibi forumları içerir. Faaliyetleri şunlardır:

- Yargı sistemi ve yargıçların durumlarına ilişkin mevzuatı araştırma, raporlama yoluyla izlemek ve ulusal ve uluslararası kuruluşları bilgilendirmek (Iustitia 2021)^[12];

[11] Ulusal Yargı Konseyi'nin yapısı karma olduğundan (yasama ve yürütme organlarının temsilcilerini içermektedir), bu kurum tam anlamıyla bir yargı organı değildir.

[12] Bkz: "Kararlar, görüşler ve bildirimler" bölümü (Lehçe), adres: <https://forumfws.eu/uchwaly/>.

- Yargı ile ilgili konularda veya belirli davalarda kamuoyuna açıklamalar, açık mektuplar ve boykot çağrılarını yayınlamak. Bu faaliyetler, birkaç kişi tarafından imzalanan açıklamalardan, yargı örgütlerinin kararlarına (Iustitia 2017) ve binlerce yargıcın desteklediği eylemlere (Forum 2020, Iustitia 2022) kadar geniş bir yelpazede olabilir^[13];

Polonya'nın yargı alanındaki durumu hakkında farklı kurumları bilgilendirerek, politikacılar, diplomatlar ve Polonya'yı ziyaret eden izleme ekipleriyle büyükelçiliklerde ve uluslararası kuruluşların merkezlerinde toplantılar düzenlemek ve yabancıları ortak protestolara davet ederek uluslararası düzeyde faaliyetlerde bulunmak (Reuters 2020, Matthes 2022);

- Hukuki, psikolojik ve mali yardım yoluyla mağdur yargıçlara dayanışma göstermek. Buna pro bono hukuki hizmetler^[14], psikolojik yardım (KOS 2019) ve disiplin mahkemeleri tarafından maaş kesintisi yapılması durumunda mali yardım (Iustitia 2020b) dahildir.
- Gösterilere, kamu protestolarına ve dayanışma kampanyalarına katılmak. Yargıçlar, sosyal medya kampanyalarından (Iustitia 2020a) vatandaşlar ve STK'larla birlikte düzenlenen büyük çaplı protestolara (Lyman 2017) kadar sekiz yıl boyunca çok sayıda etkinliğe katılmıştır.
- Halkı yargının rolü ve karşılaştığı zorluklar hakkında bilgilendirmek ve yanlış bilgilere karşı koymak. Yöntemler arasında tanıtım amaçlı yayınlara, sanatsal projelere (Wójcik 2022), yargıçların "hukuk kafeleri" gibi kamuya açık forumlara, müzik festivallerine, Anayasa Turnesi'ne, Tedx konuşmalarına ve duruşma simülasyonlarına katılım da yer almaktadır (Gwizdak 2016, Gregorczyk-Abram 2017).

D. Direnişin Hukuki Temelleri

Görüleceği üzere, direniş geleneksel yargılamanın ötesine geçerek, etki davaları, boykotlar, protestolar veya dayanışma kampanyaları gibi faaliyetleri de kapsamaktadır. Ayrıca, yargı bağımsızlığını savunmaya yönelik bilgilendirme ve eğitim projeleri gibi dolaylı direniş biçimlerini de içermektedir. Bu

[13] İlk temyiz dilekçesini yaklaşık 4000, ikincisini ise 1200 yargıç imzalamıştır.

[14] Dört yılı aşkın bir süredir faaliyet gösteren Adalet Savunma Komitesi KOS, 156 yargıç aleyhine açılan davada 91 pro bono avukat sağlayarak AIHM nezdinde 33 davada ve ABAD nezdinde 4 davada yargıçları temsil etmiştir. Ayrıntılar için bkz.:<https://komitetobronysprawiedliwosci.pl/category/en/>.

faaliyetler, halkla iletişim kurmayı, yargının meşruiyetini pekiştirmeyi ve yargıçlara olan güveni artırmayı amaçlamaktadır. Siyasi güçlerin bu değerleri zayıflattığı bir ortamda, bu saldırılara dikkat çeken veya bunlara karşı çıkan eylemler yargısal direniş olarak kabul edilir.

Yargıçlar tarafından gerçekleştirilen belirli eylemlerin meşru direniş yöntemleri kapsamında olup olmadığının değerlendirilmesi, bu eylemlerin yasallığı (veya mesleki standartlarla uyumluluğu) sorusunu gündeme getirmektedir. Her ne kadar Polonyalı yargıçlar tarafından kullanılan çeşitli direniş yöntemlerinin kapsamlı analizi bu makalenin kapsamı dışında olsa da bazı hususlara değinmek gerekir.

Mahkeme içi direniş hem bireysel hem de kolektif olarak, genellikle yargılama usulünü belirleyen mevzuatta tanımlanan şekliyle ortaya çıkar. Ancak, belirli ön sorunların ortaya konması veya belli AB yasalarının uygulanması gibi özel kararlar, yargıçların takdirine bağlıdır. Mahkeme dışı direniş durumunda, bireysel eylemlerde genellikle yargıçlar vatandaş olarak hareket eder ve temel haklarını kullanır. Mahkeme dışı grup faaliyetleri, doğrudan bilgilendirme veya eğitim amaçlıdır ve çok sayıda yerleşik tavsiyeye uygundur (bir sonraki bölüme bakınız).

Doğrudan düzenlemelere dayalı olmayan eylemler, örneğin belirli prosedürlerin boykot edilmesi, “kamikaze” yargıçlar tarafından stratejik davaların açılması veya mahkemelerin genel kurulları tarafından yargı makamlarına aday olan kişiler hakkında mütalaa bildirmeyi grup olarak reddetme gibi eylemler hem yasayı hem de yargıçların gerekçelerini dikkate alarak vaka bazında değerlendirilmelidir. Örneğin, bir yargıcın disiplin savcısının huzuruna çıkmayı reddetmesini sadece hukuka aykırı olarak değerlendirmek yeterli değildir. Bazı durumlarda, yargıçlar, disiplin sisteminin meşruiyetine itiraz eden mahkeme kararlarına atıfta bulunarak ve bu kararların uygulanması halinde buna uyacaklarını belirterek, savcının huzuruna çıkmayı reddetmelerine ilişkin ayrıntılı gerekçeyi yazılı olarak sunabilirler (Kościerzyński 2020). Ayrıca, yargıçların görüşüne göre sıra dışı önlemlerin alınmasını gerektiren münferit durumlara tepki olarak yargı cüppeleriyle kamuya açık gösteriler yapmak gibi alışılmadık protesto biçimleri de potansiyel olarak tartışılabilir.

Yargısal direnişin meşruiyeti ile ilgili iki ek unsur daha bulunmaktadır: direnişin yol açtığı yasa değişiklikleri ile disiplin işlemleri ve kararları.

Yargısal direnişle karşı karşıya kalan Polonya makamları, yargıçların eylemlerini kısıtlamak için sık sık mevzuat değişikliğine gittiğinden sürekli değişen yasalar, bir tür “hukuki jujitsu”yu^[15] yansıtmaya başlamıştı. Yasama organı, yargıçların eylemlerine tepki olarak geniş bir istişare süreci olmaksızın yasalarda hızlı değişiklikler yapmıştır (Kopińska 2019). Örnekler arasında şunlar sayılabilir (Ustawa 2019): a) yargıçların, yargı makamlarına aday olanlar hakkında mütalaa vermeyi reddettikten sonra bu yetkilerinin alınması; b) hukukun üstünlüğünün erozyona uğramasını yavaşlatmak için proaktif kamikaze yargıçların itirazlarına yanıt olarak yapılan hızlı yasal değişiklikler; c) yargıçların ifade özgürlüğünü kısıtlayan ve caydırıcı bir etki yaratan “susturma yasası (muzzle law)” (Ustawa 2019, m.107) (Pech et al. 2020); d) görünüşte tarafsız olsa da yargıçların mesleki etik kurallarına kılavuzda yapılan küçük değişiklikler, “Anayasa” yazan tişörtler giymek gibi yargı direnişyle bağlantılı sembollerini kısıtlamayı amaçlamıştır (NCJ 2018).

Bu noktada bir ikilem ortaya çıkıyor: Yargıçlar, belirli davranışları doğrudan bastırmayı veya zorlamayı amaçlayan bu tür değişikliklere uymalı mı? Yargıçların nasıl tepki vereceği çok önemlidir; bu değişikliklere boyun eğmek, daha fazla kısıtlamaya yol açabilir. Alternatif olarak, anayasal ve uluslararası normları gerekçe göstererek değişikliklere direnmeli ve baskıya maruz kalma riskini göze almalı mı? Bu tür değişikliklere karşı direnç (yargı itaatsizliğine benzer), sivil itaatsizlik kavramına paraleldir.

Yargıçların direniş yöntemini kullanma hakkı (tartışmalı veya tartışmalı olarak görülen) söz konusu olduğunda, değerlendirme için uygun forum, diğerlerinin yanı sıra, disiplin işlemleri ve meslektaş değerlendirmesi makul yöntemler olarak görülebilir. Ancak bunun için bağımsız bir disiplin sorumluluğu sisteminin varlığı şarttır. Polonya'nın geçmiş deneyimlerinde, yargısal direnişle ilgili hiçbir vaka (ve dolayısıyla hiçbir karar) olmamıştır; ancak disiplin mahkemeleri, yargıda ifade özgürlüğüne ilişkin bazı sınırlamaları ele almıştır (Wróblewski 2017). Aksine, 2015-2023 krizi sırasında Adalet Bakanı tarafından doğrudan atama yapılan merciler tarafından yürütülen disiplin işlemleri, tamamen siyasi nitelikteydi. Çözüme ulaşan davalar az sayıda idi ve çoğu davada uzun süren yargılama süreçleri daha ziyade caydırıcı bir etki yaratmaya hizmet etti (Kalisz ve Szuleka 2022). Bu nedenle, bu konuda önemli ve kayda değer bir sonuç elde edilememiştir.

[15] Bir tür japon güreşi, hasmını etkisiz hale getirmek için anatomi bilgisi ile manivelâ kanunlarından yararlanan dövüşme/spor (Ç.n.).

Son olarak, meşru yargısal direniş belirli kişilere (sujelere) değil, yargı bağımsızlığının ve hukukun üstünlüğünün (muhtevasının) zayıflatılmasına yönelik olmalıdır. Herhangi bir siyasi veya siyasi türevli gücün hukuk dışı saldırılarını zayıflatmayı ve yargı bağımsızlığını korumayı amaçlamaktadır.

III. Yargısal Direniş – Hak mıdır, Yoksa Ödev mi?

Yargısal direnişi değerlendirmek için, yargıçların bu tür eylemlere hakları olup olmadığını veya siyasi tartışmaların sınırlarını aşp aşmadıklarını belirlemek çok önemlidir.

Łęadowska (2022), yargıçların kararlarına ilişkin üç stratejiyi örnek olarak özetlemektedir: Kabul edilmeyen yasalara itaat etmek, açıkça muhalefeti ifade etmek veya yargı bağımsızlığını korumak için yorumlayıcı aktivizm kullanmak.

Aşağıda önerilen üç temel tutum, kanaatimce farklı, normatif bir bakış açısını yansıtmaktadır:

- Yargıçlar sınırları içinde kalmalı, devlete sadık kalmalı ve sadece yargı kararları yoluyla kendilerini ifade etmelidir. Bu geleneksel görüş, yargıçların kamusal katılımına getirilen sınırlamaları vurgulamaktadır.
- Yargıçlar, yargı bağımsızlığına yönelik tehditler veya hukukun üstünlüğü ve demokrasiye yönelik daha geniş çaplı zorluklarla karşılaştıklarında direnebilirler. Son yıllarda giderek yaygınlaşan bu bakış açısı, AİHM içtihatlarında ve bağlayıcı olmayan hukuk açısından, yargıçların ifade özgürlüğünü ve kamusal katılımını vurgulamaktadır.
- Yargıçlar, yargı bağımsızlığına yönelik önemli tehditler ortaya çıktığında yalnızca direnme hakkına değil ödevine de sahiplerdir.
- Bu görüş, daha az yaygın olmakla birlikte, belirli senaryolarda yargıçların ödevini vurgular.
- Yargısal direnişin “hak ve ödev” olarak ele almak için çeşitli kaynakların incelenmesi gerekir. Bu analiz, yasal olarak bağlayıcı kaynaklara öncelik vermektedir: a) mevzuat, b) içtihat hukuku ve c) uluslararası hukuk (önemli ancak bağlayıcı olmayan). Ayrıca, yasal olarak daha az etkili ancak sembolik olarak hayati öneme sahip

kaynaklar da dikkate alınmaktadır: d) etik ve mesleki normlar ve e) yasal rehberlikten çok ahlaki rehberlik sunan diğer kaynaklar. Sonraki paragraflarda bu kaynakları ayrıntılı olarak ele alınacak ve genel sonuçlar ile cevaplar beşinci bölümde sunulacaktır.

A. Bağlayıcı Kaynaklar – Ulusal ve Uluslararası Mevzuat ve İçtihat Hukuku

Polonya hukukunda, yargı bağımsızlığına yönelik siyasi tehditlere karşı koyma hakkı veya ödevi yargıçlara ait midir? Bu konuyu doğrudan ele alan açık bir yasal hüküm bulunmamaktadır. Ancak, üç kategorideki hükümler bu konuyla ilgili olabilir: 1) Hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı ve yargının sistematik bağımsızlığı ile ilgili hükümler; 2) Yargıçların statüsü, ödevleri ve sınırlarını ayrıntılı olarak düzenleyen hükümler; 3) Yargıçların vatandaş olarak hak ve özgürlüklerini, mahkemeye erişim ve ifade, toplanma ve dernek kurma özgürlüğü dahil olmak üzere özetleyen hükümler.

Doğrudan uygulanacak en üst düzey norm olan Anayasa'ya (1997) göre, “Polonya, hukukun üstünlüğüne dayalı demokratik bir devlettir” ve “kamu otoritesi organları, bağlayıcı uluslararası hukuk da dahil olmak üzere, hukuka dayalıdır ve bu sınırlar içinde kalır” (m. 7, 8.1, 2 ve 9). “Polonya bir hukuk devletidir” şeklindeki ilke, 1989 yılı geçiş dönemindeki Anayasayla kabul edilmiştir (Ustawa 1989, m. 1(4)). Hak ve özgürlükleri genişleten 1997 Anayasası ile CT, hukukun üstünlüğü kavramından yola çıkarak ve yargı bağımsızlığı da dahil olmak üzere birçok ilkeyi vurgulayarak güçlü bir içtihat geliştirmiştir (Oniszcuk 1996). Geçmişte üniter olan (1989 öncesinde “sosyalist hukuk devleti” idi) mevcut sistem, yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında dört sıfatla vurgulanan bir dengeyi ön plana çıkarmaktadır: kuvvetler ayrılığı, denge, özgünlük ve bağımsızlık (m.10.1, 173)^[16]. Ayrıca, adalet çeşitli mahkemeler tarafından sağlanmakta ve herkesin tarafsız ve bağımsız bir mahkemeye erişim hakkı güvence altına alınmaktadır (m.175.1, 45.1).

Anayasa hükümleri ayrıca yargıçların statüsünü, haklarını ve ödevlerini de güvence altına almaktadır. Yargıçlar bağımsızdır, yalnızca Anayasa ve kanunlara tabidir ve azledilemezler (m.178.1, 180,1). Bağımsızlıkları Ulusal Yargı Konseyi (NCJ) tarafından korunmaktadır (m.186.1). Mahkemeler yasal sınırlar çerçevesinde faaliyet gösterir ve yargıçlar, tüm vatandaşlar gibi,

[16] Anayasanın İngilizce çevirisinde, hem “ayrılık” (podział) hem de “özgünlük” (odrebnosc) “ayrılık” olarak çevrilmiştir. Bknz: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>.

Cumhuriyet'e ve yasalara sadakatle bağlıdır (m.7, 82, 83). Yargıçlar, vatandaş olarak mahkemeye başvurma, ifade, toplanma ve dernek kurma, bilgi edinme ve yayma haklarına sahiptir (m.45, 54.1, 58.1, 57). Ancak, siyasi partilere üye olamazlar veya bağımsızlıklarını tehlikeye atacak faaliyetlerde bulunamazlar (m.178.3).

Genel mahkemelerle ilgili yasa, yargıcın yemini ve görevlerini hukuki zemine oturtmaktadır (Ustawa 2001, m.66 § 1, 82 § 1-2). Yargıçlar, Polonya'ya sadakatle hizmet etmek, hukuku korumak ve adaleti sağlamak, özenli ve tarafsız davranmak, yasal olarak korunan sınırları saklamak, haysiyet ve dürüstlük çerçevesinde kalmak üzere yemin ederler. Görev başında ve görev dışında, pozisyonlarının saygınlığını ve güvenilirliğini koruyarak yeminlerine uygun şekilde hareket etmeleri gerekmektedir. Yeminin hukuki önemi sadece sembolik değildir hem içtihatlarda hem de akademik tartışmalarda vurgulandığı gibi (bkz. aşağıda), maddi öneme sahiptir.

Genel mahkemeler kanunu uyarınca yargıç olmak için, kusursuz bir karaktere sahip olmak gerekir (m.61 § 1.2). Wagner (2019)'e göre, arkaik ve belirsiz olarak nitelenen bu değerlendirme kriteri hem tarihsel olarak hem de günümüzde ahlaki bütünlük, doğruluk, öz yansıtma, dürüstlük, denge, cesaret, bağımsızlık ve güçlü bir adalet duygusu gibi anlamları kapsamaktadır.

Yasama organı tarafından onaylanan uluslararası anlaşmalar, Polonya iç hukukunun bir parçasını oluşturur ve doğrudan uygulanır. Bu tür anlaşmaların hükümleri ile iç hukuk arasında ihtilaf olması durumunda anlaşma hükümleri öncelikle uygulanır. Bir uluslararası kuruluşun kurulmasına ilişkin anlaşmada böyle bir hüküm varsa, bu kuruluşun yasaları doğrudan uygulanır ve kanunlar ihtilafı durumunda önceliğe sahiptir, AB hukuku örneğinde olduğu gibi (1997 Anayasası, m.87.1, 91.1-3).

Yargısal direniş kavramı ve bununla ilişkili haklar/ödevler, uluslararası düzenlemelerde veya tartışmalarda sıklıkla ele alınmamıştır. Bununla birlikte, uluslararası hukuk hükümleri hem akademik düzeyde hem de mahkeme içtihatlarında özgün bir şekilde yorumlanabilir. Polonya'nın yargı "reformları" ile ilgili temel AB hukuku arasında AB Antlaşması, AB'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma ve AB Temel Haklar Şartındaki hükümler yer almaktadır. AB Antlaşması (AB 2016b), insan onuru, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi değerleri vurgulamakta ve üye devletlerin Birlik hukuku kapsamında etkili yasal çözümler sunmasını öngörmektedir (m. 2, 19.1). AB Temel Haklar

Şartı (AB 2012a) bağımsız bir mahkeme tarafından adil yargılanma hakkını düzenlerken (m. 47), AB'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma (AB 2012b) ulusal mahkemelerin ABAD'dan ön karar almasına izin vermektedir (m. 267).

AİHS (CoE 1950)'ne baktığımızda yargısal direnişle ilgili en önemli hükümler, bağımsız ve tarafsız bir mahkemede yargılanma hakkını düzenleyen m.6 ile düşünce, ifade, toplanma ve dernek kurma özgürlüğünü düzenleyen 9-10-11. maddelerdir.

ABAD, yargı bağımsızlığı konusunda giderek genişleyen bir karar külliyyatına sahiptir. Bu kararlar, Portekizli yargıçlar davası (C-64/16) ile başlamıştır. Bu dava, genel olarak yargı bağımsızlığını ele almaktadır. Avrupa hukuku ile uyumsuz olduğu tespit edilen Polonya'daki yargı reformlarını konu alan bu kararlar (bazılarına yukarıda değinilmiştir), bu değişikliklere karşı çıkan yargıçları dolaylı olarak desteklemekte ve yargısal direniş meşrulaştırma potansiyeli taşımaktadır. Bazı davalar, direnen yargıçlar tarafından başlatılmış olup, direniş yöntemi olarak stratejik dava açmayı örneklemektedir. Diğerleri ise, AB Komisyonu tarafından takip edilmiş olup, yargıçlar da dahil olmak üzere Polonya'daki grupların savunuculuğundan etkilenmiştir (Taborowski 2019, 2021, Scheppele *et al.* 2021).

AİHM'nin yargı bağımsızlığı ve yargıçların vatandaş olarak hakları konusundaki içtihatları son yıllarda genişlemiştir (Dijkstra 2017, Ploszka 2020). Macaristan'daki hukukun üstünlüğü krizi, Baka v. Macaristan (2016) davasında ele alınmış ve Mahkeme, yargıçların tarafsızlık ihtiyacını kabul etmiş, yargı bağımsızlığı gibi demokratik konulardaki rollerini vurgulamış, ancak aynı zamanda bir yargıcın yargı reformu ile ilgili görüşlerini ifade etme hakkına ve (Baka'nın Anayasa Mahkemesi Başkanı olması nedeniyle) ödevine de dikkat çekmiştir (Krzyżanowska-Mierzewska 2016). Polonya'da, Juszczyszyn, Morawiec, Tuleya, Żurek gibi yargısal direnişin önde gelen isimlerinin şikayetleriyle davalar açılmıştır (AİHM 2022c, 2022d). Örneğin, Żurek v. Poland (2022) davasında AİHM, mahkeme sözcüsü olan yargıcın reformu eleştirel bir şekilde değerlendirme hakkı ve ödevi olduğunu belirtmiştir (§ 222). Tuleya v. Poland (2023) davasında AİHM, bu temel değerler tehdit altında olduğunda yargıçların hukukun üstünlüğünü ve yargı bağımsızlığını savunmak için sesini yükseltme ödevini yeniden teyit etmiş ve standartları ve bağlayıcı olmayan hukuku geniş bir şekilde gözden geçirmiştir (Łętowska 2023). Juszczyszyn v. Polonya (2022) davasında, Mahkeme, Juszczyszyn'in yargı atamalarını incelediği için uygunsuz bir şekilde

görevden uzaklaştırılması ve usulsüz bir şekilde kurulan Yüksek Mahkeme Disiplin Dairesi'nin işlemleri de dahil olmak üzere, Polonya'nın 6.1, 8.1 ve 18. maddeleri ihlal ettiğine karar vermiştir. AİHM ayrıca, özellikle siyasi nedenlerle yürütülen disiplin işlemlerinde, yargıçların dokunulmazlıklarını ortadan kaldıracak eylemlerden kaçınması konusunda Polonya Hükümetine tavsiyede bulunan geçici tedbirler almıştır (AİHM 2022a, 2022b). Söz konusu kararlar ve daha pek çok karar, AİHM'nin Polonyalı yargıçlara adalet sağlanması konusundaki kararlılığını yansıtmaktadır. Bu kararlar, en azından kısmen yargısal direniş teşkil eden faaliyetler nedeniyle cezalandırılmaları da dahil olmak üzere, Polonyalı yargıçlara adalet sağlanması konusundaki kararlılığını yansıtmaktadır (Spano 2021).

B. Bağlayıcı Olmayan Hukuk, Mesleki Standartlar ve Ahlaki Argümanlar

Bağlayıcı olmayan hukuk kaynakları, doğrudan bağlayıcı olmasa da hukukun üstünlüğü konusunda mücadele eden mahkemeler ve diğer kurumlar için hayati bir referans niteliğindedir (Barcik 2017, Kosar ve Vincze 2022). Aynı zamanda, bireysel yargıçlara karmaşık durumlarda yol gösterirler. Önemli bağlayıcı olmayan hukuk kaynakları, yargıçların toplumdaki rolleri ve bağımsızlıkları, özellikle de yargı organı hakkında kamuoyundaki tartışmalara dahil olmaları konularını ele almaktadır (BM 1985, 2002, 2007, ICJ 1999, CoE 2010).

Avrupa Yargı Konseyleri Ağı (ENCJ) ve Avrupa Yargıçları Danışma Konseyi (CCJE) gibi Avrupa yargı kuruluşlarının yargısal direnişle doğrudan ilişkili önemli metinleri bulunmaktadır.

Avrupa Yargı Konseyleri Ağı'nın Yargı Etiği Raporu (ENCJ 2010), yargıçların yargının tarafsızlığına güveni artıracak bir tutum sergilemeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Rapor, bağımsızlık ve doğruluk gibi değerleri vurgularken yargıçların ifade özgürlüğünü kabul etmekle birlikte, bunların açıklanması hususunda ihtiyatlı olunmasını tavsiye etmektedir. Rapor ayrıca, yargıçların "yasaları ve bunların uygulamasını ifade için ideal konumda" oldukları ve "hukuku savunurken eğitici bir rol üstlenmeleri" (s. 6) sebebiyle ihtiyatlı olma yükümlülüğünün eylemsizlik için bir mazeret olarak değerlendirilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Dahası, Avrupa Yargı Konseyi Ağı, bir yargıcın olağan dönemdeki itidalli davranışının demokrasi ve temel özgürlüklerin tehlike altında olduğu zamanlarda sesini yükseltme ödevi ile yer değiştirebileceğini öne sürmektedir (s. 6).

Bu, Polonyalı yargıçların demokrasi ve hukukun üstünlüğüne yönelik tehdit gördüklerinde endişelerini dile getirme hakkını, hatta ödevini destekleyen bir argüman olarak yorumlanabilir.

Avrupa Yargı Konseyleri Ağı, yargıçların yemininin veya sadakat yükümlülüğünün öncelikle Anayasaya, demokratik kurumlara, temel haklar ve yargı teşkilatını kapsayan hukukun üstünlüğü ilkesine olduğunu açıklığa kavuşturmuştur (s.12). Ancak, bu temel değerlere sadakat yükümlülüğü ile devlet kurumları veya yasalara riayet arasında bir çatışma söz konusu olduğunda, temel değerlere sadakat yükümlülüğünün öncelikli olduğunu belirtmektedir. Bu durum özellikle *demokrasi ve özgürlüklerin risk altında olduğu durumlarda* geçerlidir. Avrupa Yargı Konseyleri Ağı ayrıca, siyaset, toplum, medya ve çıkar gruplarının baskısı altında yargı mensuplarının cesaretine duyulan ihtiyacı da kabul etmektedir (s.13). Özellikle, yargıçların seslerini yükseltme ödevine verilen önem, son dönemdeki hukukun üstünlüğü krizinden önce de mevcuttu.

Avrupa Yargıçları Danışma Konseyi (CCJE)'nin sonraki görüşleri, yargıcın eyleme geçme *hakkı ve ödevi* kategorisine giderek daha sık ve daha güçlü bir şekilde atıfta bulunmuştur. Görüş No 3 (CCJE 2002) kural olarak, yargıçların tarafsızlığını korumak için siyasi faaliyetlerden kaçınmaları gerektiğini savunmaktadır (33. paragraf). Ancak, yargıçlar *ulusal yargı politikası* hakkındaki tartışmalara aktif olarak katılmalı ve ilgili mevzuata katkıda bulunmalıdır (34. paragraf).

Son yıllarda yeni bir yaklaşım benimsenmiştir. Mahkemeleri ilgilendiren değişen güç dinamiklerini kabul eden 18 numaralı Görüş (CCJE 2015), yargı bağımsızlığının, özellikle diğer erklerin kötüye kullanımıyla ilgili etkilerden bağımsız olmasının gerekliliğini vurgulamaktadır (10-11. paragraflar). Görüş, bu bağımsızlığa yönelik potansiyel tehditleri ele almakta ve yargı otoritesini zayıflatan veya yargıçlara karşı şiddeti kışkırtan eleştirileri kınamaktadır (35. paragraf). *Baka v. Hungary*^[17] davasına atıfta bulunan CCJE, yargı organından gelen makul eleştirel yorumların yargı görevinden uzaklaştırma veya diğer misillemelerle karşılaşmasının kabul edilemez olduğunu değerlendirmektedir (42. paragraf). CCJE, dengeli bir tutum sergileyerek, yargının yürütme ve yasama organlarına karşı itaatsizliği ve saygısızlığı asla teşvik etmemesi gerektiğini kabul etmektedir (40, 42. paragraflar). Ancak

[17] 27 Mayıs 2015 tarihli ilk *Baka v. Macaristan* kararı, o tarihte mevcuttu.

tehdit edildiğinde veya saldırıya uğradığında, yargı organı korkusuzca konumunu savunmalıdır (41. paragraf). Yargı gücü, “normatif” ve ‘eğitici’ bir rol üstlenmeli, “vatandaşlara hukuk ve pratik uygulamalar konusunda ilgili rehberlik, bilgi ve güvence sağlamalıdır” (22-23. paragraflar).

Görüş No 25 (CCJE 2022) yargıcın hukukun üstünlüğü ve demokrasi için sesini yükseltme hukuki ve etik ödevine odaklanmaktadır (4. paragraf). Görüş, yargıçların bireysel olarak veya yargı kurumları adına fikirlerini ifade ettikleri durumları ele almaktadır (60. paragraf). Görüş, yargı ile ilgili endişeleri ve kamu yararına ilişkin tartışmalı konuları kapsayan, mahkeme içi ve dışı, ulusal, Avrupa bazında ve uluslararası düzeylerdeki ifadeleri içermektedir (4, 6, 7. paragraf). Görüşün yazarları, AIHM’nin Baka (2016)^[18] ve Žurek (2022) kararlarına atıfta bulunarak Macaristan ve Polonya’daki gelişmelere dikkat çekmiştir. Görüş, daha önce yapılan tavsiyeleri hatırlatmakla birlikte Polonya da dahil olmak üzere pratik ilham kaynaklarını açıkça belirten bir dil kullanmaktadır.

Yargıçların bireysel olarak medyada sözcü olarak görünmekten çekinmeleri gerektiği yönünde daha önceki görüşlerin aksine (ENCJ 2012), CCJE, “uygun iletişim becerilerine sahip bireysel yargıçların, eğitim forumlarında, geleneksel ve sosyal medyada” “halkla ilişkiler ve eğitim için mükemmel bir yöntem olarak” yargının işleyişini ve değerlerini açıklayabilecekleri görüşündedir (65. paragraf). Bireysel yargıçların “halkı adalet sistemi, yargının işleyişi ve değerleri hakkında bilgilendirmek etik görevidir” (tavsiye 3).

Yargıçların ifade hürriyeti geniş bir şekilde formüle edilmiştir ve hukukun üstünlüğü, insan hakları, kuvvetler ayrılığı, adalet yönetimi ve yargı bağımsızlığının yanı sıra, mahkemelerin işleyişini etkiledikleri takdirde “yasama organının tavsiyeleri veya hükümet politikası dahil olmak üzere siyasi açıdan tartışmalı konularda” yorum yapma özgürlüğünü de kapsamaktadır (48. paragraf). Görüş, önceki belgelere göre daha güçlü ifadeler içermektedir:

Demokrasi, güçler ayrılığı veya hukukun üstünlüğü tehdit altında olduğunda, yargıçlar dirençli olmalı ve hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yargı bağımsızlığını, anayasal düzeni ve demokrasinin yeniden tesisini savunmak için seslerini yükseltme ödevi taşınmalıdır. Bu, siyasi açıdan hassas konulara ilişkin görüş ve fikirleri de içerir hem bireysel yargıçların hem de yargının iç ve dış bağımsızlığını kapsar (tavsiye 2).

[18] 23 Haziran 2016 tarihli ikinci Baka v. Macaristan kararı (Büyük Daire).

Görüş No 25, daha önce (2015) formüle edilen korkusuz savunma ödününü detaylandırarak, “bu ödev, özellikle demokrasinin işlevsiz bir durumda olduğu, temel değerlerinin parçalandığı ve yargı bağımsızlığının saldırı altında olduğu durumlarda ortaya çıkar” (60. paragraf) ilavesini yapmaktadır. Ayrıca, Polonya’daki gelişmeler ve AİHM’nin Żurek v. Poland (2022) davasındaki kararı sonrasında, CCJE ilgili makamları yargıçları cezalandırmanın diğer yargıçların ifade özgürlüğünü kullanmasında caydırıcı bir etki yaratacağı hususunda uyarır ve yargıçların “bu Görüşün tavsiyeleri doğrultusunda ifade ettikleri fikirlerin disiplin cezasına tabi tutulmaması gerektiğini” vurgular (35. paragraf).

Son olarak, **23 sayılı Görüş** (CCJE 2020), yargıç derneklerine hasredilmiş ilk görüş olup, bu derneklerin güncel krizde oynadıkları kilit rolün ilham kaynağı olduğu söylenebilir. Ancak, belirli ülkelerdeki zorluklara özel olarak atıfta bulunmamakta veya yeni ve güçlü ifadeler içermemektedir. Belge, yargıç derneklerinin haksız eleştirilere karşı koyma (17. paragraf) ve kamuoyunu yargının işleyişi hakkında bilgilendirme (44. paragraf) kapasitesini vurgulamaktadır.

Yargıçlar için **mesleki standartlar**, yargıçların mesleki etik kuralları ve disiplin kararları hakkındaki Kurallar Kitabı’ndan (NCJ 2003) kaynaklanmaktadır. Bu standartlar, mesleki normları şekillendiren bağlayıcı olmayan hukuk ve yasal yemin ile iç içe geçmiştir. Polonya Yüksek Mahkemesi, yargı mensuplarının yeminini sembolik olmanın ötesinde, mesleki davranışların sınırlarını belirleyen unsur olarak görmektedir. Yüksek Mahkeme, yeminin yargı etiği ilkeleriyle bağlantısını vurgulamakta, hizmete sadakat ve bağlılığı ön plana çıkarmaktadır, yemin “sadece sembolik değil, aynı zamanda maddi bir anlam da taşımaktadır” ve “aşılması mesleki suistimal anlamına gelen” ve disiplin sorumluluğuna yol açan sınırları belirlemektedir (SC 2015a). Yeminde, yargı faaliyeti *sadakat* ifadesiyle tanımlanmaktadır. Yüksek Mahkeme bunu, diğer unsurların yanı sıra, *adanmışlık ve tam bağlılık, dolayısıyla olağanüstü vicdanlılık, gayret ve görev bilinci* olarak yorumlamaktadır. Meslek etiğine ilişkin Kurallar Kitabı ise yargıçlar için bu gereklilikleri açıklığa kavuşturmuştur (Yüksek Mahkeme 2015a, 2015b).

Maroń (2011)’un ifadesiyle, yemin, yargıçların her koşulda ihlal etmemeleri gereken bir tür kutsal güveni ifade eder ve yargı kariyerinin en iyi rotasını gösteren bir pusula görevi görür. Maroń, yeminin kılavuz ilkelerini

iki gruba ayırır: yargıç ile Polonya devleti arasındaki ilişkiler (vatanseverliği ifade eden) ve yargısal deontoloji ilkelerine atıfta bulunan kurallar (s. 291).

Yargıçlar için bağlayıcı olmayan hukukta ve diğer kanunlarda bulunan ödevlere dikkat çeker. Bu ilkelere göre, yargıçlar dürüstçe ve onurlu bir şekilde görevlerini yerine getirmeli, konumlarını itibarsızlaştıracak veya tarafsızlıklarını tehlikeye atacak eylemlerden kaçınmalıdır. Ayrıca yargı organının sistematik konumunu da korumalıdır.

Yukarıda belirtildiği gibi, normatif kılavuzların kaynağı olarak disiplin mahkemelerinin içtihatları söz konusu olduğunda, analiz edilebilecek çok fazla nihai karar bulunmamaktadır (Kalisz ve Szuleka 2022). Ayrıca, disiplin organlarının (disiplin yetkilerinde NCJ, SC Disiplin Dairesi ve Adalet Bakanlığı tarafından atanan disiplin savcıları) meşruiyetine ilişkin tartışmalar, bu çalışmaların geçerliliğini sınırlamaktadır. Ayrıca, disiplin prosedürlerinin büyük çoğunluğu, birkaç yıl önce başlatılmış olsa bile, 2024 yılının başında hala tamamlanmamıştır. Bununla birlikte, en azından potansiyel olarak, disiplin organları nezdinde mesleki standartlar konusundaki tartışma bağlamında, yargısal direniş sayılan belirli davranışların analizi ek araştırmalarla derinleştirilebilir.

Ayrıca, yargısal direnişle doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan yargıçların beklentilerini, tutumlarını etkileyen ve yargısal direniş davalarına bakan mahkemeler veya bağlayıcı olmayan hukuk ya da etik standartlar üzerinde çalışan kurumlar gibi farklı kurumları etkileyen diğer, **normatif olmayan kaynaklar/referanslar** da bulunmaktadır. Örnekler arasında şunlar sayılabilir:

- Üçüncü bölümde özetlendiği gibi, çok sayıda belge, Polonya hükümetinin hukukun üstünlüğüne ve yargı bağımsızlığına yönelik gayri meşru saldırılarını vurgulamıştır. Bunlar dolaylı olarak direnme hakkını desteklemektedir;
- Kriz zamanlarında yargıçların rolüne doğrudan atıfta bulunan belgeler. Örneğin, Uluslararası Yargıçlar Birliği(IAJ), AIHM (Tuleya v. Poland 2023) tarafından alıntılanan ve yargıçları genel olarak destekleyen bir açıklama yayınlamıştır:

IAJ, Polonya, Avrupa Birliği ve diğer yerlerde, Avrupa Birliği hukuku, insan hakları hukuku ve diğer uluslararası kararlar ve yetkili açıklamalarda yansıtılan yargı bağımsızlığı ilkeleri dahil olmak üzere hukuk ilkelerini

korkusuzca savunan ve uygulayan tüm yargıçlara desteğini beyan etmektedir. Aslında, bunu korkusuzca ve tarafsız bir şekilde yapmak onların görevidir. Aksi takdirde, halkın güveni sarsılır ve zayıflar (§135);

- Yargısal direnişe, hukuk çevrelerinin ötesine geçen ve yüzlerce sosyal gruptan önemli ölçüde manevi destek geldi. Bu gruplar sadece yargıçları desteklemekle kalmadı, aynı zamanda onların rollerini sürdürmeleri konusunda beklenti içinde olduklarını belirttiler;

Sivil toplum kuruluşları (STK'lar) yargıçları aktif olarak desteklerken bazıları onlardan beklentilerini de dile getirdi (örneğin, Polonya Yargıçları Olağanüstü Kongresi'nde konuşan 12 STK, yargı bağımsızlığının vatandaşlar için önemini vurgulayarak yargıçları savunacaklarına söz verdiler ve yargıçların Anayasal hakları korumalarını beklediklerini belirttiler, bkz. Borkowski 2016);

- Saygın avukatlar, yargıçlar ve akademisyenler gibi yargıçlar tarafından saygı duyulan otorite figürleri de yargıçları desteklemiştir. Buna açık mektuplar gibi grup çalışmaları ve medyada yer alan bireysel yorumlar da dahildir. Örneğin, ABAD'ın Polonyalı yargıç Marek Safjan, bin yargıçın mektubu hakkında yorum yaparken, "yargıçın AGİT'e mektup yazma hakkı olduğunu vurgulamış ve kötü yasayı eleştirmek ahlaki bir ödevdir" demiştir (Wysocka-Schnepf 2020);
- Yargıçların aldığı toplumsal destek, gösteriler, grevler ve diğer protesto biçimleri gibi kamuya açık eylemlerle ortaya konmuştur. Örneğin 2017 yılının temmuz ayında başlayan ve aylarca süren, vatandaşların Yüksek Mahkeme ve başkanı Profesör M. Gersdorf'u savunduğu eylem göze çarpmaktadır (BIQdata 2017).

Ahlaki argümanlar, çoğu zaman ad hoc nitelikli olsa da sembolik bir değere sahiptir. Direniş içindeki yargıçların kararlılığını güçlendirir ve gözlemcileri aydınlatarak, onların bilgilendirilmiş görüşler oluşturmalarına yardımcı olur.

Özetlemek gerekirse, Polonyalı yargıçların direnme hakkı veya ödevi için belirtilen kaynaklar net bir bakış açısı sunuyor mu? Hukuki analiz yeterli mi? Yargıçların bağımsızlığı tehdit altında olduğunda, onlara küresel olarak yardımcı olmak için uluslararası girişimler düşünülmeli mi? Polonya'nın da etkisiyle şekillenen ulusal ve güncel uluslararası görüşler faydalı olabilir mi? Bu sorular, bir sonraki bölüme yön veriyor.

IV. Yargısal Direniş – Ortak Bir Hukuk Standardına Doğru mu?

Son yıllarda, hukukun üstünlüğüne ve yargı bağımsızlığına yönelik tehditler karşısında yargıçların hak ve ödevlerinde gelişmeler olmuştur. Ulusal mevzuat ve uluslararası antlaşmalardaki geleneksel normlara artık yeni kararlar ve bağlayıcı olmayan hukuk eşlik etmektedir. Bu düzenlemeler, Polonyalı yargıçların 2015-2023 yılları arasında direnme hakkı veya ödevi olup olmadığını incelemeye yardımcı olmaktadır.

Bu inceleme, direniş hakkını genel olarak sorgulayan geniş kapsamlı veya bireysel direniş yöntemlerini ve belirli eylemleri inceleyen spesifik bir araştırma olabilir. Yukarıda analiz edilen yasal kaynaklar hukukun üstünlüğünü ve yargı bağımsızlığını savunurken, ayrıntılı değerlendirmeler duruma özgü yapılmalıdır (bu makalenin kapsamı dışındadır). Tartışmalı davalarda, karar verme görevi ya ulusal (disiplin süreci dahil) ya da uluslararası mahkemelerde olabilir.

Genel olarak, hukuki değerlere, ilkelere ve yargıçların toplumsal rolüne bakılarak bir sonuca varılabilir. Anayasa, yasalar ve uluslararası antlaşma hükümleri, direniş potansiyel hakkı ve hatta ödevini içermektedir. Yargıçlar hukuku korumakla yükümlü oldukları için, hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı gibi temel hukuki ilkelere yönelik tehditlere direnme hakkına sahip oldukları söylenebilir. Dış baskılara boyun eğmek, yargıçların varlık sebebini ortadan kaldırabilir. Önceki bölümde belirtilenlere dayanan değerlendirmemiz, yargıçların yasal, mesleki ve ahlaki olarak direniş hakkını desteklemektedir. Ancak bunun bir ödev olup olmadığı daha karmaşık bir konudur ve aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

TABLO 1

	HAK	ÖDEV
HUKUKİ	EVET	HAYIR/kısmen EVET
MESLEKİ	EVET	EVET
AHLAKİ	EVET	EVET/HAYIR

Tablo 1. Polonyalı yargıçların Yargısal Direniş önlemleri alma hakkı/ödevi (2015-2023).

Yasal olarak, doğrudan yargıçlara direnme hakkını tanıyan herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak, mevcut mevzuat ve içtihat hukukundan yoruma tabi olmak kaydıyla dolaylı bir hak çıkarılabilir. Bazı yargıçlar bu potansiyel “direnş hakkını” benimserken, diğerleri benimsememektedir.

Bu hak, harekete geçme konusunda takdir yetkisi verirken, ödev ise harekete geçmeyi zorunlu kılar ve uyulmaması halinde potansiyel yaptırımlar öngörür. Yargıçların direniş ödevine dair açık bir yasal hüküm bulunmamaktadır. Yargı bağımsızlığı ilkesinin kötüye kullanılmasına dair yargıcın hesap verebilirliği savunulabilir, ancak protestolara katılmama konusunda bu savunma geçerli olmayabilir. Bununla birlikte, hukuki durum gelişme kaydetmektedir. Avrupa Yargıçları Danışma Konseyi son görüşü (CCJE 2022, 4. paragraf), yargıcın hukukun üstünlüğünü ve demokrasiyi savunma konusundaki hukuki ve etik ödevi kavramını getirmektedir. Ancak, ilgili yaptırımların olmaması, bunun önemini gölgelemektedir. Yine de yargısal direniş devletin yargı organına karşı yasa dışı işlemlerine karşı koyuyorsa, yargıçların yasa dışı hükümet direktiflerini reddetme konusunda yasal bir ödevinin olmadığı söylenebilir mi? Bu da bir bakıma direniş ödevi anlamına gelebilir.

Mesleki açıdan, incelenen kaynaklara göre, yargıçların direniş hakkı ve ödevi olduğu görülmektedir. Bu kaynaklar açık hükümler içermektedir: Yargıçlar dirençli olmalı ve yargı bağımsızlığı, anayasal düzen ve demokrasi tehdit altında olduğunda hem ulusal hem de uluslararası düzeyde bunları savunmak için seslerini yükseltme ödevine sahip olmalıdır. Yargıçlar, kendi ülkelerinde hukukun üstünlüğüne, Anayasaya, demokratik kurumlara ve temel haklara sadakatle bağlıdırlar. Devlete sadakat hayati önem taşır, ancak demokrasi ve temel özgürlükler tehlikeye girdiğinde ikincil öneme sahip olmalı ve yargıçları korkusuzca konumlarını savunmaya zorlamalıdır. Ancak, hukuki açıdan olduğu gibi, mesleki görev ihlalleri, nulla crimen sine lege (kanunsuz suç olmaz) ilkesi nedeniyle genellikle resmi disiplin cezaları yerine gayri resmi yaptırımlarla sonuçlanır. Bağlayıcı olmayan hukuk kaynakları ve mesleki standartlar, kanun gibi bağlayıcı olmasa da yine de normatif bir ağırlığa sahiptir. Bunların önemi, yargıçlar için kalıcı, genel geçer olmaları ve sürekli gelişmelerinden kaynaklanmaktadır. Genellikle yargı camiası veya çeşitli kuruluşlar bünyesindeki dış uzmanlar tarafından hazırlanan bu

ilkeler, mesleki beklentileri belirler. Polonya Yüksek Mahkemesi'nin (2014) belirttiği gibi, yargıçların etik ilkeleri yasal olarak bağlayıcı olmasa da bu ilkelerin ihlali, mesleğin saygınlığına aykırı olarak görülür.

Ahlaki açıdan direniş hakkı mevcuttur, ancak bunun ödev olması kişinin ahlaki çerçevesine bağlıdır. Hukukun üstünlüğü ve temel haklar konusunda uluslararası ilkeleri ahlaki ölçüt olarak alırsak ödevin açık olduğunu görebiliriz. Ahlaki argümanlar, hukuk veya mesleki standartların aksine duruma göre değişir ve resmi herhangi bir yaptırım içermemektedir. Yine de bu argümanlar yargıçlara önemli ölçüde yol göstermektedir (Graver 2023).

Pratik açıdan, bu iç içe geçmiş hukuki, mesleki ve ahlaki haklar/ödevler Polonyalı yargıçları nasıl etkilemektedir? Hukuku uygulamak ve en küçük bir ihlalden bile kaçınmak zorunda olan yargıç, bu yetkisini körü körüne kullanmalı mıdır? Tüm bunlar, yargı yetkisini kısıtlayan ve çoğunluk tarafından Anayasaya aykırı görülen yasa değişiklikleri bağlamında yaşanmaktadır. Yargıçlar öncelikle Anayasa ve kanunlara bağlı oldukları için, şüphe durumunda bir kanunun Anayasaya uygunluğunu değerlendirme yetkisine sahiptirler.

Bu analiz, Polonyalı yargıçların karşı karşıya kaldığı ikilemi ortaya koymaktadır. Yargıçlar, hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı konusunda ulusal ve uluslararası yükümlülükleriyle, bu ilkeleri sıklıkla geçersiz kılan ulusal yasa değişiklikleri, hükümet baskısı ve mahkemeler de dahil olmak üzere siyasi etki altındaki kurumların kararları gibi gerçeklikler arasında denge kurmak zorunda kalmışlardır. Düşmanca bir Anayasal anlayışla yeniden şekillendirilen yasalar (Zajadło ve Koncewicz 2023), siyasi olarak ele geçirilen Anayasa Mahkemesi'nin denetimden onaylamaya geçmesi nedeniyle usulüne uygun bir yargı denetimine tabi tutulmamaktadır. Anayasa'ya aykırılık ile ilgili şüphe durumunda Anayasa Mahkemesine başvuru prosedürü, daha önce yargıçlar tarafından kullanılırken, artık varlık nedenini yitirmiştir^[19]. Anayasa Mahkemesi ayrıca, Avrupa Birliği Antlaşması ve AİHS hükümlerini Anayasaya aykırı bularak, uluslararası hukuku ve ABAD (CT 2021a) ile AİHM (CT 2021b, 2021c) kararlarını da sorgulamıştır. Böylece, Polonyalı yargıçlar bir seçimle karşı karşıya kalmışlardır: Anayasayı savunarak merkezi

[19] Anayasa Mahkemesi, 2015 yılında mahkemelerden gelen hukuki sorulara yanıt olarak 79 karar vermiştir. 2022 yılında, Anayasa Mahkemesi bir hukuki soruya ilişkin bir karar vermiştir (14 soru alınmıştır). Anayasa Mahkemesi istatistik bilgilerine şu adresten ulaşabilirsiniz: <https://trybunal.gov.pl>.

olmayan bir anayasa denetimi uygulamak ya da hızla değişen yasalara ve Anayasa Mahkemesinin taviz içeren kararlarına uymak (Wagner 2019). Tacik (2024) tarafından da belirtildiği gibi, yargıçlar Polonya'da iki rakip hukuk sistemi arasında seçim yapmak gibi benzersiz bir ikileme karşı karşıya kaldılar: *meşru olan ile devlet aygıtı tarafından savunulan sistem*. Onların seçimi, hangi sistemin baskın olacağını da belirliyor.

Bu durumda, böyle bir senaryo hukuki belirlilik, mahkemeye güven ve sivil hakların korunması açısından arzu edilir mi? Siyasi saldırılar ve yargısal direniş konusunda kesin yasal hükümlerin bulunmaması sisteme fayda mı sağlar yoksa zarar mı verir? Eylemler öncelikle reaktif kalmalı mı, yoksa münferit ülke deneyimlerinin ötesine geçen daha kesin düzenlemeler ve ortak bir yasal standart mı gereklidir?

Polonya, Macaristan (Sajó 2021, Fleck 2023), Romanya (Călin ve Bodnar 2022), ABD (Kalb ve Bannon 2018) ve İsrail (Weill 2023) gibi ülkelerdeki son olaylar, hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığının korunması konusunda uluslararası düzeyde bir değerlendirme yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Birçok çalışma demokrasinin gerilemesi ve bunun nedenlerine odaklanırken, bu ilkeleri savunmak ve yargıçların oynayabileceği rol (sadece yüksek mahkemelerin yargı aktivizmi yoluyla değil) üzerine odaklanan çalışmalar daha azdır. Yargıçlar tarihsel olarak yargısal direniş gösteren eylemlerde bulunmuş olsalar da bu konu yeterince araştırılmamıştır.

2015-2023 yılları arasında Polonya'da yaşanan deneyimler, yargıçların hukukun üstünlüğünü ve yargı bağımsızlığını korumada oynayabilecekleri önemli rolü ortaya koymaktadır. Polonyalı yargıçları ayıran özellikler, direnişlerinin büyüklüğü ve süresi, yargının tüm kademelerinde katılım göstermeleri, STK'lar ve tüm hukuk sistemi ile iş birliği içinde olmaları, halkın desteği, izledikleri strateji ve çeşitli direniş araçlarıdır. Polonya'daki yargısal direniş olgusu, düşünceler, tartışmalar ve daha sistematik çözümlerin geliştirilmesi için bir temel oluşturabilir. Bu olgunun etkisi, mevcut AB tartışmalarında, ABAD ve AIHM kararlarında (Kosar ve Vincze 2022) ve uluslararası yargı kuruluşlarının girişimlerinde açıkça görülmektedir. Bu arada, yargısal direniş üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda artmıştır.

Çok sayıda kaynak, yargıcın hukukun üstünlüğünü ve temel hakları koruma rolünü güzel bir şekilde ayrıntılı olarak ele alırken, akademisyenler yargıçların ahlaki ödevlerini, yargı vicdanını veya yargı erdemlerini

vurgulamaktadır. Peki, daha güçlü ve bağlayıcı bir yasal temele ihtiyaç olabilir mi?

Özellikle hukukun üstünlüğü ve mahkemeler tehdit altında olduğunda, yargısal direnişin potansiyeli genellikle göz ardı edilmiştir. Bu makale, yargısal direnişi, yargı bağımsızlığının daha önce göz ardı edilen bir yönü olarak ele almayı önermektedir. Yargısal direniş modelinin geliştirilmesini ve normatif çerçevesinin daha fazla araştırılması gerektiğini düşünüyorum. Polonyalı yargıçların gösterdiği direniş, bu çabaya rehberlik edebilir. CCJE, ENCJ veya Venedik Komisyonu gibi kurum ve kuruluşlar, Polonya'nın durumunu ele alıp yargıçlarını destekledikleri için bu konuyu düşünmelidirler. Yargısal direniş kavramını standartlaştırmak için odaklarını genişletebilirler. CCJE (2022, 34 ve 36. paragraflar), yargıçların ifade özgürlüğü ile etik kısıtlamalar ve kamu güveninin korunması arasında denge kurmaya yönelik bir kılavuza ihtiyacın olabileceğini belirtmiş, yargıçların veya yargı derneklerinin bu kuralları kendilerinin hazırlamasını tavsiye etmiştir. Bu tür kılavuzlar, yargıçların gelecekte karşılaşılabilecekleri muhtemel direniş durumlarında yardımcı olabilir mi?

Polonyalı yargıçların eylemleri, hukuk formasyonlarında belirli rol modellerinin olmaması nedeniyle benzersizdir. Direniş nedenlerini sorduğumuzda, çoğu yargıç adalet duygusuna, hukukun üstünlüğüne ilişkin aldıkları eğitime, anayasal standartlara, uluslararası insan hakları normlarına ve "Polonya direniş genine" işaret etmektedir. Bu boşluk doldurulmalı mı? Hukuk eğitimi, adil ve yasal yargısal direnişe dair ilkeler içerse neler olur?

SONUÇ

Yargının tam olarak bağımsız olmadığı durumlarda, temel hakların ihlal edilmesi riski vardır. Bağımsız bir yargı, otoriter baskılara kolayca boyun eğmemelidir. Yargının temel rolü, vatandaşların hak ve özgürlükleri konusunda tarafsız bir şekilde karar vermek ve siyasi etkiden uzak bir şekilde diğer güçleri denetlemektir. Tarihsel olarak, yargıçların otoriter saldırılara karşı bağımsızlıklarını savundukları örnekler o kadar nadirdir ki, bunu yapanlar hukuk kahramanları olarak adlandırılır (Graver 2020).

Bugün, yeni Avrupa standartlarının gelişimine tanık oluyoruz. Hukukun üstünlüğü krizinden geçen ülkelerden yola çıkan Avrupa mahkemelerinin yorumları, ulusal adalet sistemlerinin derinlemesine hukuki değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Kosar ve Vincze (2022) tarafından vurgulandığı gibi, bağlayıcı olmayan hukuk standartlarından bağlayıcı hukuka doğru bir geçiş yaşanmaktadır. Bu geçiş, liberal olmayan veya geçiş dönemi demokrasilerindeki yargıçları güçlendirmekte ve yerleşik demokrasiler için giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu çabaları güçlendiren hem sosyal hem de normatif olarak tanınmayı hak eden yargısal direniş kavramıdır.

Makalede önerilen yargısal direnişin tanımı ve sınıflandırması eleştiriye ve iyileştirmeye açıktır, ancak dikkate alınmaya değerdir. Direnişi sınıflandırmak için çeşitli öneriler vardır ve tek bir çerçeve oluşturmak zor olabilir, ancak bunun kayda değer bir çalışma olduğunu düşünüyorum. Önerilen yargı direniş kavramının merkezinde usule ilişkin bir öge yer almaktadır: bu tür bir direnişin yasal ve geçerli sayılabilmesi için, hükümetin yasa veya standartları ihlal ettiği bağımsız kuruluşlar tarafından doğrulanmalıdır.

Polonyalı yargıçlar, Polonya yasama organının yargı bağımsızlığını sınırlama girişimlerini eleştirel bir şekilde değerlendirmek için Anayasal ve uluslararası standartlara dayanmışlardır. Bağlayıcı olmayan hukuk dili, demokrasi tehdit altında olduğunda yargıçların harekete geçme ödevleri konusunda iddialı hale gelmiştir. Yargıçların sadece direniş hakkını değil, hukukun üstünlüğünü savunma yükümlülüğünü de üstlenerek yargı ile ilgili kamuoyu tartışmalarına ve toplumsal eğitim faaliyetlerine katılmaları gerekmektedir. Polonyalı yargıçlar bunu yaptıklarını iddia etseler de eylemleri yine de değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Yargısal ifade özgürlüğüne odaklanmak tek başına yeterli olmayabilir. Yargısal direniş kavramının geliştirilmesi, Polonya krizinde görüldüğü gibi, hukukun üstünlüğüne yönelik gelecekteki tehditlere karşı koruma sağlayabilir.

Deontik, hak/ödev temelli bir model olarak yargısal direnişin potansiyellerini ve risklerini araştırmak, yargının rolü, güç ilişkileri ve yargı bağımsızlığı ile hesap verebilirlik arasındaki ilişkiyi anlamak kadar önemlidir. Erdem odaklı model veya kurumsal öz savunma gibi kavramlar, daha geniş bir yargısal direniş modelini tamamlayabilir veya bu modelin ayrılmaz parçaları olabilir. Endişe verici bir diğer husus ise zorlu zamanlarda sessiz kalan yargıçların varlığıdır. Direniş göstermeyen veya siyasi baskıya boyun eğen

yargıçları anlayışla karşılamak yaygın bir uygulamadır ve erdem odaklı model de buna uygun görünmektedir.

CCJE (2015, 35. paragraf), yargıçların geçmişteki hükümet politikalarından sorumlu olmadıklarını ve “kötü niyetle yasayı yanlış uygulamadıkları sürece, önceki rejim tarafından belirlenen yasayı uyguladıkları için eleştiriye veya disiplin sürecine tabi tutulmamaları gerektiğini” belirtmektedir. Peki bu yaklaşım çok mu müsamahalıdır? Makalede tartışıldığı üzere, yargısal direniş aynı zamanda, anayasalarda ve uluslararası hukukta yer alan değerlere dayalı olarak hukuk kurallarının uygulanması, hukukun üstünlüğü ve bağımsız yargı hakkının gözetilmesi anlamına da gelir.

KAYNAKÇA

- AEAJ *et al.*, 2022. *Four European organisations of judges sue EU Council for disregarding EU Court’s judgements on decision to unblock funds to Poland. Association of European Administrative Judges (AEAJ), European Association of Judges (EAJ), Rechten voor Rechten (Judges for Judges), Magistrats Européens pour la Démocratie et les Libertés (MEDEL) and vice presidents from August 2017 to February 2018* [online]. Available at: <https://www.aej.org/media/files/2022-08-29-86-Poland%20Action%20for%20anulment%20EU%20Council%20PRESS%20RELEASE-%20EN%20-%20to%20circulate.pdf>.
- Barber, N., 2013. Self-defence for institutions. *The Cambridge Law Journal* [online], 72(3), 558–577. Available at: <https://doi.org/10.1017/S0008197313000706>.
- Barcik, J., 2017. Standardy udziału sędziów w sferze publicznej w dokumentach międzynarodowych. *Krajowa Rada Sądownictwa. Kwartalnik* [online], 1(34), 35–46. Available at: http://www.krspl.home.pl/admin/files/kwartalnik/krs_01_2017_druk_prv.pdf.
- Barcik, J., 2018. Niezawisłość sędziowska jako wartość konstytucyjna Unii Europejskiej
- glosa do wyroku Trybunału Sprawiedliwości z 27.02.2018 r., C-64/16, Associação Sindical dos Juizes Portugueses. *Europejski Przegląd Sądowy*, 2018/5, 23–29.

Barcz, J., Grzelak, A., and Szyndlauer, R., eds., 2021. *Problem praworządności w Polsce w świetle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości UE (2018–2020)* [online]. Elipsa.

Available at: <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2021-11/Problem%20praworz%C4%85dno%C5%9Bci%20w%20Polsce%20w%20%C5%9Bwietle%20orzecznictwa%20Trybuna%C5%82u%20Sprawiedliwo%C5%9Bci%20UE%20%282018%E2%80%932020%29.pdf>.

Białogłowski, W., et. al., 2017. *Konstytucyjny spór o granice zmian organizacji i zasad działania Trybunału Konstytucyjnego czerwiec 2015- marzec 2016*. Warsaw: Wolters Kluwer Polska.

Biqdata, 2017. Wszystkie protesty na jednej mapie. W obronie sądów spotkaliśmy się w ponad 250 miastach. *Gazeta Wyborcza* [online], 24 July.

Available at: <https://biqdata.wyborcza.pl/biqdata/7,159116,22176137,wszystkie-protesty-na-jednej-mapie-w-obronie-sadow-spotkalismy.html>.

Bobek, M., 2008. The Fortress of Judicial Independence and the Mental Transitions of the Central European Judiciaries. *European Public Law* [online], 99–123. Available at: <https://ssrn.com/abstract=995220>.

Bojarski, Ł., 2019a. Bon ton sądowy i trybunalski [Bon Ton in a Court and Tribunal],

Dziennik Gazeta Prawna, at D4–D5, 5 Nov.

Bojarski, Ł., 2019b. Krajowa Rada Sądownictwa. In: T. Zalasieński, ed., *Jak przywrócić państwo prawa?* Warsaw: Fundacja Im. Stefana Batorego.

Bojarski, Ł., 2020. Sędziowski Ruch Oporu [Judicial Resistance Movement]. *Dziennik Gazeta Prawna*, at D2-D3, 14 Jan.

Bojarski, Ł., 2021. Civil Society Organizations for and with the Courts and Judges— Struggle for the Rule of Law and Judicial Independence: The Case of Poland 1976–2020. *German Law Journal* [online], 22, 1344–1384.

Available at: <https://doi.org/10.1017/glj.2021.72>.

- Bojarski, Ł., 2024. *For the Rule of Law and Judicial Independence: Robe and Banner – Methods of Judicial Resistance in Poland (2015–2023)*. Draft.
- Bojarski, Ł., et al., eds., 2019. *Konstytucja, praworządność, władza sądownicza: aktualne problemy trzeciej władzy w Polsce*. Warsaw: Wolters Kluwer Polska.
- Bonelli, M., and Claes, M., 2018. Judicial serendipity: how Portuguese judges came to the rescue of the Polish judiciary: ECJ 27 February 2018, Case C-64/16, Associação Sindical dos Juízes Portugueses. *European Constitutional Law Review* [online], 14, 622–643. Available at: <https://doi.org/10.1017/S1574019618000330>.
- Borkowski, G., ed., 2016. *Extraordinary Congress of the Polish Judges* [online]. Warsaw: TNOiK “Dom Organizatora” Toruń.
Available at: <http://krspl.home.pl/admin/files/nksp%20wersja%20angielska%20%2020170117%201.pdf>.
- Călin, D., and Bodnar, A., 2022. *Fighting for European Values. The Story of Romanian Judges and Prosecutors*. Conference paper: Judges Under Stress. The Breaking Point of Judicial Institutions. University of Oslo, November 2022.
- Cardinal, M.C., 2021. The disempowerment of the judiciary in Syria since the March revolution of 2011 and the emergence of off-bench resistance to authoritarian rule: What role for women judges and prosecutors? *Oñati Socio-Legal Series* [online]. Available at: <https://doi.org/10.35295/osls.iisl/0000-0000-0000-1245>.
- Cardinal, M.C., forthcoming 2024. Judicial Resistance to Authoritarian Rule in Syria since the March Revolution of 2011. *Oñati Socio-Legal Series*.
- Coman, R., and Puleo, L., 2022. *Judges associations against rule of law dismantlement in Hungary, Poland and Romania. Framing opposition goals and instances of resistance*. Conference paper: Judges Under Stress. The Breaking Point of Judicial Institutions. University of Oslo, November 2022.
- Constitution of the Republic of Poland of 2nd April, 1997 [*Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Dz.U. 1997, Nr 78 poz. 483*]. English

translation available at: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> .

Consultative Council of European Judges (CCJE), 2002. *Opinion no. 3 of the Consultative Council of European Judges (CCJE) to the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the principles and rules governing judges' professional conduct, in particular ethics, incompatible behaviour and impartiality* [online]. Strasbourg, 19 November. Available at: <https://rm.coe.int/16807475bb>.

Consultative Council of European Judges (CCJE), 2015. *Opinion no. 18, The position of the judiciary and its relation with the other powers of state in a modern democracy* [online]. London, 16 October. Available at: <https://rm.coe.int/1680700a33>

Consultative Council of European Judges (CCJE), 2020. *Opinion No. 23, The role of associations of judges in supporting judicial independence* [online]. Strasbourg, 6 November. Available at: <https://rm.coe.int/opinion-23-en-ccje-2020/1680a03d4b>.

Consultative Council of European Judges (CCJE), 2022. *Opinion No. 25 on freedom of expression of judges* [online]. Strasbourg, 2 December.

Available at: <https://rm.coe.int/opinion-no-25-2022-final/1680a973ef%0A%0A>.

Council of Europe (CoE), 1950. *The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* [online].

Available at: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_ENG.

Council of Europe (CoE), 2010. *Magna Carta of European Judges* [online]. Strasbourg, 17 November. Available at: <https://rm.coe.int/16807482c6>.

Čuroš, P., 2023. Attack or reform: Systemic interventions in the judiciary in Hungary, Poland, and Slovakia. *Oñati Socio-Legal Series* [online], 13, 626–658.

Available at: <https://doi.org/10.35295/osls.iisl/0000-0000-0000-1393>.

Czarnota, A., 2016. Rule of Law as an Outcome of Crisis. *Hague Journal on the Rule of Law* [online], 8, 311–321.

Available at: <https://www.proquest.com/docview/1987923945?sourcetype=Scholarly%20Journals>.

Czarnota, A., 2017. The Constitutional Tribunal. *VerfBlog* [online], 3 June. Available at: <https://verfassungsblog.de/the-constitutional-tribunal/>.

Dijkstra, S. 2017. The Freedom of the Judge to Express his Personal Opinions and Convictions under the ECHR. *Utrecht Law Review* [online], 13(1), 1–17.

Available at: <https://doi.org/10.18352/ulr.371>.

EU 2012a. Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Union* [online], C 326/391, 26 October.

Available at: http://data.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj.

EU 2012b. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union* [online], C 326, 26 October. Available at: http://data.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj.

EU 2016a. Commission Recommendation (EU) 2016/1374 of 27 July 2016 regarding the rule of law in Poland. *Official Journal of the European Union* [online], 217, 12 August. Available at: <http://data.europa.eu/eli/reco/2016/1374/oj>.

EU 2016b. Consolidated version of the Treaty on the European Union. *Official Journal of the European Union* [online], C 202/1, 7 June.

Available at:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT>.

EU 2017a. Commission Recommendation (EU) 2017/146 of 21 December 2016 regarding the rule of law in Poland complementary to Recommendation (EU) 2016/1374.

Official Journal of the European Union [online], L 22/65, 27 January. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32017H0146>.

EU 2017b. Commission Recommendation (EU) 2017/1520 of 26 July 2017 regarding the rule of law in Poland complementary to

Recommendation (EU) 2016/1374 and (EU) 2017/146. *Official Journal of the European Union* [online], 228, 2 September.

Available at: <http://data.europa.eu/eli/reco/2017/1520/oj>.

EU 2021a. European Parliament resolution of 21 October 2021 on the rule of law crisis in Poland and the primacy of EU law (2021/2935(RSP)) [online]. Available at: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0439_EN.html.

EU 2021b. European Parliament resolution of 24 June 2021 on the Commission's 2020 Rule of Law Report. (2021/2025(INI)). *Official Journal of the European Union* [online], C 81/27, 18 February.

Available at:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021IP0313>.

European Commission, 2019. *Rule of Law: European Commission refers Poland to the Court of Justice to protect judges from political control* [online]. Press release. Brussels, 10 October. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_6033.

European Court of Human Rights (ECHR), 2022a. *Interim measures in the case of Polish Supreme Court judge's immunity*. ECHR 042 (2022), 8 Febr.

European Court of Human Rights (ECHR), 2022b. *Interim measures amended in cases concerning judges' immunity*. ECHR 252 (2022), 10 Aug.

European Court of Human Rights (ECHR), 2022c. *Notification of 20 applications concerning judicial independence in Poland*. ECHR 136 (2022). Press release. 25 April.

European Court of Human Rights (ECHR), 2022d. *Notification of 37 applications concerning judicial independence in Poland*. ECHR 248 (2022). Press release. 25 July.

European Court of Human Rights (ECHR), 2024. *Press country profile. Poland* [online].

July 2024. Available at: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/cp_poland_eng.

European Network of Councils for the Judiciary (ENCJ), 2010. *ENCJ working Group Judicial Ethics Report 2009–2010* [online].

Available at:

<https://www.ency.eu/images/stories/pdf/ethics/judiciaethicsdeontologiefinal.pdf>.

European Network of Councils for the Judiciary (ENCJ), 2012. *Justice, Society and the Media, Report 2011–2012* [online].

Available at:

https://www.ency.eu/images/stories/pdf/GA/Dublin/ency_report_justice_society_media_def.pdf.

Filipek, P., and Taborowski, M., 2024. Decoding the Euro Box Promotion case: Independence of constitutional courts, equality of States, and the clash in judicial standards in view of the principle of primacy. *Common Market Law Review*, 61, 831–868.

Fleck, Z., 2023. *Subordination, conformity and alignment – lack of professional community*.

Conference paper: Judges Under Stress. The Breaking Point of Judicial Institutions. University of Oslo, November 2022.

Forum, 2020. Pismo sędziów polskich do OBWE w sprawie wyborów prezydenckich.

Forumfws.eu [online], 28 April. Available at: <https://forumfws.eu/glos-w-sprawie/sedziowie-obwe/>.

Gałczyńska, M., and Jałoszewski, M., 2022. Śledztwo Onetu i OKO.press. Jak Piebiak szukał haków na sędziów w zielonych teczkach. Wskazywał „szkodników”. *OKO Press* [online], 20 April. Available at: <https://oko.press/sledztwo-onetu-i-oko-press-jak-piebiak-szuka-hakow-na-sedziow/>.

Grabowska-Moroz, B., and Szuleka, M., 2018. *It starts with the personnel. Replacement of common court presidents and vice presidents from*

August 2017 to February 2018. Warsaw: Helsinki Foundation for Human Rights.

Graver, H.P., 2015. *Judges Against Justice: on Judges When the Rule of Law Is under Attack*. Berlin/Heidelberg: Springer.

Graver, H.P., 2018. Why Adolf Hitler Spared the Judges: Judicial Opposition Against the Nazi State. *German Law Journal* [online], 19(4), 845–878. Available at: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/65871/German%2Blaw%2Brevue%2B06%252BVol%2019%20No%2004%2BGraver.pdf?sequence=2&isAllowed=y>.

Graver, H.P., 2020. *Jussens helter*. Oslo: Universitetsforlaget.

Graver, H.P., 2023. *Valiant Judges, Iniquitous Law. Thirteen Stories of Heroes of the Law*. Abingdon: Routledge.

Gregorczyk-Abram, S., 2017. „Tydzień Konstytucyjny” w polskich szkołach. *Krajowa Rada Sądownictwa. Kwartalnik*, 2017/1, 61.

Gregorczyk-Abram, S., and Wawrykiewicz, M., 2019. Terra incognita: postępowania indywidualne w obronie sędziów Sądu Najwyższego i Naczelnego Sądu Administracyjnego: tematyka pytań prejudycjalnych. In: Ł. Bojarski *et al.*, eds.,

Konstytucja, praworządność, władza sądownicza: aktualne problemy trzeciej władzy w

Polsce. Warsaw: Wolters Kluwer Polska.

Gwizdak, J., 2016. Unikaj sądów! [YouTube clip]. *TEDx Katowice* [online], 11 July.

Available at: https://www.youtube.com/watch?v=o_BDwOZklNs.

Halliday, T.C., Karpik, L., and Feeley, M.M., eds., 2007. *Fighting for political freedom: comparative studies of the legal complex and political liberalism*. Oxford/Portland: Hart.

International Commission of Jurists (ICJ), 1999. *Universal Charter of the Judge* [online]. Available at: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/03/IAJ-Universal-Charter-of-the-Judge-instruments-1989-eng.pdf>.

- Israël, L. 2001. La Résistance dans les milieux judiciaires. Action collective et identités professionnelles en temps de guerre. *Genèses* [online], 45, 45–68. Available at: <https://shs.cairn.info/revue-geneses-2001-4-page-45?lang=fr>.
- Israël, L. 2005a. From cause lawyering to resistance. French communist lawyers in the shadow of history, 1929–1945. In: A. Sarat and S. Stuart, eds., *The worlds cause lawyers make. Structure and Agency in Legal Practice*. Palo Alto: Stanford University Press.
- Israël, L. 2005b. *Robes noires, années sombres. Avocats et magistrats en résistance pendant la Seconde Guerre mondiale. Pour une histoire du vingtième siècle*. Paris: Fayard.
- Iustitia, 2017. *Uchwała Stowarzyszeń Sędziowskich z 28.12.2017 r. (wzywająca do bojkotu wyborów do KRS)* [online]. Available at: <https://krs.pl/pl/o-radzie/zbior-zasad-etyki-zawodowej-sedziow/591-uchwala-nr-25-2017-krajowej-rady-sadownictwa-z-dnia-13-stycznia-2017-r.html>.
- Iustitia, 2018. Uchwały Zgromadzenia Przedstawicieli Sędziów Apelacji Krakowskiej z dnia 12 października 2018 roku. *Iustitia.pl* [online], 14 October. Available at: <https://themis-sedziowie.eu/uchwaly-zgromadzenia-przedstawicieli-sedziow-apelacji-krakowskiej-z-dnia-12-pazdziernika-2018-roku/>.
- Iustitia, 2020a. 18-ty dzień każdego miesiąca Dniem Solidarności z Represjonowanymi Sędziami. Warsaw, *Iustitia.pl*.
- Iustitia, 2020b. Fundusz pomocy dla represjonowanych sędziów. Warsaw, *Iustitia.pl*.
- Iustitia, 2021. Raporty. Obietnice a rzeczywistość – statystyki sądów rejonowych po pięciu latach „reform” (2015–2020). Warsaw, *Iustitia.pl*.
- Iustitia, 2022. Apel polskich sędziów w obronie prawa UE. Rekordowa liczba nazwisk. Warsaw, *Iustitia.pl*.
- Jałoszewski, M., 2018. Sędziowie odmawiają współpracy z nową KRS. Nie będą opiniować awansów. *OKO Press* [online], 26 November.

Available at: <https://oko.press/sedziowie-odmawiaja-wspolpracy-z-nowa-krs-nie-beda-opiniowac-awansow/>.

Jałoszewski, M., 2021a. Polish court challenges Disciplinary Chamber's order. Judge

Paweł Juszczyżyn can return to adjudicating. *Rule of Law* [online], 12 May.

Available at: <https://ruleoflaw.pl/polish-court-challenges-disciplinary-chamber-order-judge-pawel-juszczyzyn-can-return-to-adjudicating/>.

Jałoszewski, M., 2021b. Prawnik sędziego Juszczyżyna złożył do prokuratury zawiadomienie na prezes SN Manowską. *OKO.press* [online], 10 June. Available at: <https://oko.press/prawnik-sedziego-juszczyzyna-zlozyl-do-prokuratury-zawiadomienie-na-prezes-sn-manowska/>.

Jałoszewski, M., 2022. The Sejm has appointed the neo-NCJ. It contains judges associated with Ziobro's ministry and from the 'Kasta' group. *Rule of Law* [online], 20 May. Available at: <https://ruleoflaw.pl/the-sejm-has-appointed-the-neo-ncj-mk-ii-it-contains-judges-associated-with-ziobros-ministry-and-from-the-kasta-group/>.

Kalb, J., and Bannon, A., 2018. Courts Under Pressure: Judicial Independence and Rule of Law in the Trump Era. *New York University Law Review* [online], 1, 93.

Available at:

https://digitalcommons.law.uidaho.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1281&context=faculty_scholarship.

Kalisz, M., and Szuleka, M., 2022. *Postępowania dyscyplinarne przeciwko sędziom sądów powszechnych w Polsce. Raport z monitoringu w 2022 r* [online]. Warsaw: Helsińska Fundacja Praw Człowieka. Available at: <https://hfhr.pl/publikacje/postepowania-dyscyplinarne-przeciwko-sedziom-sadow-powszechnych-raport>.

Kershaw, I., 2015. *The Nazi Dictatorship: Problems and Perspectives of Interpretation*.

London: Bloomsbury.

Kocjan, J., 2023. Znaczenie orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dla naprawy wymiaru sprawiedliwości po kryzysie praworządności w Polsce.

Europejski Przegląd Sądowy, 2023/12.

Kopińska, G., ed., 2019. *Ustawa w 2 godziny 20 minut. XIII Komunikat Obywatelskiego Forum Legislacji podsumowujący aktywność legislacyjną rządów Zjednoczonej Prawicy, Sejmu VIII kadencji i Senatu IX kadencji* [Law in 2 hours 20 minutes. The 13th Communiqué of the Citizens' Legislation Forum summarizing the legislative activity of the governments of the United Right, the Eighth term of the Sejm and the Ninth term of the Senate] (online). Warsaw: Fundacja Im. Stefana Batorego. Available at: https://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Forum%20Idei/Komunikat_2019-1.pdf.

KOS, 2019. Pomoc Psychologiczna dla Prawników. Pakiet Informacyjny "Prawnik Pod Presją". *Komitetobronysprawiedliwosci.pl* [online].

Available at:

<https://komitetobronysprawiedliwosci.pl/kos-we-wspolpracy-ze-specjalistami-organizuje-pomoc-psychologiczna-dla-osob-wykonujacych-zawody-prawnicze/>.

Kosar, D., and Vincze, A., 2022. European Standards of Judicial Governance: From Soft Law Standards to Hard Law. *Journal für Rechtspolitik* [online], 30, 491–501.

Available at: <https://doi.org/10.33196/jrp202204049101>.

Kościerzyński, J., ed., 2020. *Justice under pressure – repressions as a means of attempting to take control over the judiciary and the prosecution in Poland. Years 2015–2019* [online]. Warsaw: Iustitia. Available at: https://ruleoflaw.pl/wp-content/uploads/2020/02/Raport_EN.pdf.

Kościerzyński, J., ed., 2024. *Wymiar sprawiedliwości pod presją. Represje jako metoda walki o przejęcie kontroli nad władzą sądowniczą i prokuraturą w Polsce w latach 2015–2023*. Warsaw: Iustitia [online]. Available at: <https://forumfws.eu/publikacje/wymiar-sprawiedliwosci-pod-presja-ii/>.

Krzyżanowska-Mierzewska, M., 2016. Ochrona proceduralna przysługująca sędziom w sporach z państwem. Komentarz do wyroku Wielkiej Izby w sprawie Baka przeciwko Węgrom z 23.06.2016 r., skarga 20261/12 [Procedural protection accorded to judges in disputes with the state. Commentary on the judgment of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights in the case of Baka v. Hungary...]. *Krajowa Rada Sądownictwa. Kwartalnik* [online], 2016/3(32), 25–30.

Available at:

http://www.krspl.home.pl/admin/files/kwartalnik/krs_03_2016_druk_priv.pdf.

Krzyżanowska-Mierzewska, M., 2023. Proceduralna reakcja Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na kryzys praworządności w Polsce. *Europejski Przegląd Sądowy* [online], 2023/2.

Available at: https://assets.contenthub.wolterskluwer.com/api/public/content/7630977624b1452_9a45ddac73812d83b?v=0da11437.

Lyman, R. 2017. In Poland, an Assault on the Courts Provokes Outrage. *N.Y. Times*, 19 July.

Łętowska, E., 2022. Defending the Judiciary: Strategies of Resistance in Poland's Judiciary. *VerfBlog* [online], 27 September.

Available at: <https://verfassungsblog.de/defending-the-judiciary/>.

Łętowska, E., 2023. Po pierwszej lekturze wyroku Tuleya przeciw Polsce. *Europejski*

Przegląd Sądowy, 2023/10.

Maroń, G., 2011. Instytucja Ślubowania Sędziowskiego w Polskim Porządku Prawnym [Institution of judicial oath of office in the Polish legal order]. *Studia Prawnicze / The Legal Studies* [online], 3-4(189), 265–292.

Available at: <https://czasopisma.inp.pan.pl/index.php/sp/article/view/2596>.

Matczak, M., 2020. The Clash of Powers in Poland's Rule of Law Crisis: Tools of Attack and Self-Defense. *Hague Journal on the Rule of*

- Law* [online], 12, 421–450. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40803-020-00144-0>.
- Matos, J.I., 2020. The speech by the President of the European Judges Association José Igreja Matos at the March of Thousand Robes in Warsaw, Poland. *Iustitia.pl* [online], 11 January. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=-1l_TgLOFhQ.
- Matthes, C.Y., 2022. Judges as activists: how Polish judges mobilise to defend the rule of law. *East European Politics* [online], 38(3). Available at: <https://doi.org/10.1080/21599165.2022.2092843>.
- Mazur, D., Pech, L., and Wachowiec, P., 2021. 1825 Days Later: The End of the Rule of Law in Poland, part I and II. *VerfBlog* [online], 13 January. Available at: <https://verfassungsblog.de/1825-days-later-the-end-of-the-rule-of-law-in-poland-part-i/>.
- Mijatović, D., 2019. *Report following her visit to Poland from 11 to 15 March 2019, Strasbourg, 28 June 2019* [online]. Strasbourg: Commissioner for Human Rights of the Council of Europe. Available at: <https://rm.coe.int/report-on-the-visit-to-poland-from-11-to-15-march-2019-by-dunja-mijato/168094d848>.
- Moliterno, J.E., and Čuroš, P., 2021. Recent Attacks on Judicial Independence: The Vulgar, the Systemic, and the Insidious. *German Law Journal* [online], 22(7), 1159–91. Available at: <https://doi.org/10.1017/glj.2021.63>.
- Morawski, L. 2017. A Critical Response. *VerfBlog* [online], 3 June. Available at: <https://verfassungsblog.de/a-critical-response/>.
- National Council of the Judiciary of Poland (NCJ), 2003. *Zbiór Zasad Etyki Zawodowej Sędziów i Asesorów Sądowych. 16/2003* [online]. Available at: <https://krs.pl/pl/o-radzie/zbior-zasad-etyki-zawodowej-sedziow/591-uchwala-nr-25-2017-krajowej-rady-sadownictwa-z-dnia-13-stycznia-2017-r.html>.
- National Council of the Judiciary of Poland (NCJ), 2016. *Zgromadzenia Ogólne Sędziów popierają uchwały przyjęte podczas Nadzwyczajnego Kongresu Sędziów Polskich* [online]. Available at: <https://www.krs.pl/pl/dzialalnosc/konferencje/199-nadzwyczajny-kongres->

[sedziow/272-zgromadzenia-ogolne-sedziow-popieraja-uchwaly-przyjete-podczas-nadzwyczajnego-kongresu-sedziow-polskich.html](#).

- National Council of the Judiciary of Poland (NCJ), 2018. *Uchwała nr 626/2018 Krajowej Rady Sądownictwa z 12 grudnia 2018 r. w przedmiocie wykładni zasad etyki zawodowej sędziów* [Resolution of December 12, 2018 on the interpretation of the rules of professional ethics of judges. 626/2018].
- Oniszczyk, J., 1996. *Państwo prawne w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego. Zasady państwa prawnego* [The rule of law in the jurisprudence of the Constitutional Court. Principles of the rule of law]. Warsaw: Helsińska Fundacja Praw Człowieka.
- Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 2017. *Opinion on Certain Provisions of the Draft Act on the Supreme Court of Poland (as of 26 September 2017)* [online]. 20 November. Available at: <https://www.osce.org/odihr/357621>.
- Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), 2020. *Urgent Interim Opinion on the Bill Amending the Act on the Organization of Common Courts, the Act on the Supreme Court and Certain Other Acts of Poland (as of 20 December 2019)* [online]. 14 January. Available at: <https://www.osce.org/odihr/443731>.
- Parau, C.E., 2012. The Drive for Judicial Supremacy in Central and Eastern Europe. *In*:
- A. Seibert-Fohr, ed., *Judicial Independence in Transition* [online]. Cham: Springer, 619–665. Available at: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-642-28299-7_16.
- Parau, C.E., 2018. *Transnational Networking and Elite Self-Empowerment. The Making of the Judiciary in Contemporary Europe and Beyond*. Oxford University Press.
- Pech, L., 2023. *The European Court of Justice's jurisdiction over national judiciary - related measures* [online]. Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs Directorate-General for Internal Policies. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU\(2023\)747368](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU(2023)747368)

Pech, L., and Kochenov, D., 2021. *Respect for the Rule of Law in the Case Law of the European Court of Justice: A Casebook Overview of Key Judgments since the Portuguese Judges Case* [online]. Stockholm: SIEPS. Available at: <https://sieps.se/en/publications/2021/respect-for-the-rule-of-law-in-the-case-law-of-the-european-court-of-justice/>.

Pech, L., and Scheppele, K.L., 2017. Illiberalism Within: Rule of Law Backsliding in the EU. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies* [online], 19, 3–47.

Available at: <https://doi.org/10.1017/cel.2017.9>.

Pech, L., Sadurski, W., and Scheppele, K.L., 2020. Open Letter to the President of the European Commission regarding Poland’s “Muzzle Law”. *VerfBlog* [online], 9 March. Available at: <https://verfassungsblog.de/open-letter-to-the-president-of-the-european-commission-regarding-polands-muzzle-law/>.

Pech, L., Scheppele, K.L., and Sadurski, W., 2019. Open Letter to the President of the European Commission regarding Poland’s disciplinary regime for judges and the urgent need for interim measures in Commission v Poland (C-791/19). *VerfBlog* [online], 11 December.

Available at: <https://verfassungsblog.de/open-letter-to-the-president-of-the-european-commission/>.

Pereira Coutinho, L., La Torre, M., and Smith, S.D., eds., 2015. *Judicial Activism. An Interdisciplinary Approach to the American and European Experiences* [online]. Springer.

Available at: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-18549-1>.

Ploszka, A. 2020. Granice udziału sędziów sądów powszechnych w debacie publicznej.

Standard strasburski a regulacja ustawowa. *In: A. Bodnar and A. Ploszka, eds., Wokół kryzysu praworządności, demokracji i praw człowieka. Księga jubileuszowa Profesora Mirosława Wyrzykowskiego.* Warsaw: Wolters Kluwer Polska.

Puleo, L., and Coman, R., 2024. Explaining judges' opposition when judicial independence is undermined: insights from Poland, Romania, and Hungary. *Democratization* [online], 31(1)/2024, 47–69.

Available at: <https://doi.org/10.1080/13510347.2023.2255833>.

Rakowska-Trela, A., 2019. Krajowa Rada Sądownictwa po wejściu w życie nowelizacji z 8.12.2017 r. – organ nadal konstytucyjny czy pozakonstytucyjny? In: Ł. Bojarski *et al.*, eds., *Konstytucja, praworządność, władza sądownicza. Aktualne problemy trzeciej władzy w Polsce*. Warsaw: Wolters Kluwer Polska. Reuters, 2020. *Thousands protest against Poland's plan to discipline judges* [online]. 11 January.

Available at: <https://www.reuters.com/article/world/thousands-protest-against-polands-plan-to-discipline-judges-idUSKBN1ZA0PC/>.

Sadurski, W., 2019a. *Poland's Constitutional Breakdown*. Oxford University Press.

Sadurski, W., 2019b. Polish Constitutional Tribunal Under PiS: From an Activist Court, to a Paralysed Tribunal, to a Governmental Enabler. *Hague Journal on the Rule of Law* [online], 11(2), 63–84.

Available at: <http://dx.doi.org/10.1007/s40803-018-0078-1>.

Said, A.S., 2009. The Role of the Judges' Club in Enhancing the Independence of the Judiciary and Spurring Political Reform. In: N. Bernard-Maugiron, ed., *Judges and Political Reform in Egypt* [online]. Oxford University Press.

Available at: <https://doi.org/10.5743/cairo/9789774162015.003.0008>.

Said, M., 2009. A Political Analysis of the Egyptian Judges' Revolt. In: N. Bernard-Maugiron, ed., *Judges and Political Reform in Egypt* [online]. Oxford University Press. Available at: <https://doi.org/10.5743/cairo/9789774162015.003.0002>.

Sajó, A., 2021. *Ruling by Cheating. Governance in Illiberal Democracy*. Cambridge University Press.

Sanders, A., and Von Danwitz, L., 2017. Defamation of Justice – Propositions on how to evaluate public attacks against the Judiciary. *VerfBlog* [online], 31 October.

Available at: <https://verfassungsblog.de/defamation-of-justice-propositions-on-how-to-evaluate-public-attacks-against-the-judiciary/>.

Scheppele, K.L., Kochenov, D.V., and Grabowska-Moroz, B., 2021. EU Values Are Law, after All: Enforcing EU Values through Systemic Infringement Actions by the European Commission and the Member States of the European Union. *Yearbook of European Law* [online], 39, 3–121.

Available at: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3706496>.

Sessa, D., 2019. *Statement for the attention of the Association of Polish Judges "IUSTITIA", International Association of Judges and other national and international associations and institutions concerned with the independence of the judiciary in Poland* [online]. 31 December.

Available at:

<https://rm.coe.int/duro-sessa-statement-poland-31-december-2019/1680997c4f>.

Spano, R., 2021. Zasada rządów prawa jako gwiazda przewodnia w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka – trybunał strasburski a niezawisłość sądownictwa. *Europejski Przegląd Sądowy*, 2021/5.

Szuleka, M., Wolny, M., and Kalisz, M., 2019. *The Time of Trial. How do changes in the justice system affect Polish judges?* [online] Warsaw, Poland: Helsinki Foundation for Human Rights.

Available at: <https://archiwum.hfhr.pl/wp-content/uploads/2019/07/Czas-proby-EN-web.pdf>.

Taborowski, M., 2019. *Mechanizmy ochrony praworządności państw członkowskich w prawie Unii Europejskiej. Studium przebudzenia systemu ponadnarodowego*. Warsaw: Wolters Kluwer.

Tacik, P., 2024. Subject, sovereign, Antigone: Judicial subjectivity and determination of the law. *Oñati Socio-Legal Series* [online].

Available at: <https://doi.org/10.35295/osls.iisl.1900>.

Tokson, M., 2015. Judicial Resistance and Legal Change. *University of Chicago Law Review* [online], 82(2).

Available at: <https://chicagounbound.uchicago.edu/uclrev/vol82/iss2/5/>.

Trochev, A., and Ellett, R., 2014. Judges and Their Allies: Rethinking Judicial Autonomy through the Prism of Off-Bench Resistance. *Journal of Law and Courts* [online], 2(1), 67–91. Available at: <https://doi.org/10.1086/674528>.

United Nations (UN), 1985. *Basic Principles on the Independence of the Judiciary* [online]. Available at: <https://independence-judges-lawyers.org/supplementing-the-un-basic-principles-on-the-independence-of-the-judiciary/>.

United Nations (UN), 2002. *The Bangalore Principles of Judicial Conduct* [online].

Available at: https://www.unodc.org/pdf/crime/corruption/judicial_group/Bangalore_principles.pdf.

United Nations (UN), 2007. *Commentary on The Bangalore Principles of Judicial Conduct* [online].

Available at: https://www.unodc.org/conig/uploads/documents/publications/Otherpublications/Commentry_on_the_Bangalore_principles_of_Judicial_Conduct.pdf.

United Nations (UN), 2018. *Report of the Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers on his mission to Poland* [online]. Geneva, 6 June. Available at: <https://digitallibrary.un.org/record/1629765>.

Ustawa, 1989. *Ustawa z 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* [online].

Available at: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19890750444>.

Ustawa, 2001. *Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych* [online].

Available at: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20010981070>.

Ustawa, 2017. *Ustawa z dnia 8 grudnia 2017 r. o zmianie ustawy o Krajowej Radzie Sądownictwa oraz niektórych innych ustaw. Dz.U.2018.3* [online].

Available at: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180000003>.

Ustawa, 2019. *Ustawa z 20 grudnia 2019 r. o zmianie ustawy - Prawo o ustroju sądów powszechnych, ustawy o Sądzie Najwyższym oraz niektórych innych ustaw* [online]. Available at: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20200000190>.

Venice Commission, 2016–2020. *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) opinions on Polish 'judicial reform'. CDL-AD(2020)017, CDL- PI(2020)002, CDL-AD(2017)031, CDL-AD(2017)028, CDL-AD(2016)026, CDL-AD(2016)012, CDL-AD(2016)001* [online].

Available at: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?country=23&year=all>.

Venice Commission, 2020. *Amendments to the Act on the system of common courts, the Act on the Supreme Court, the Act on Supreme Court, the Act on the National Council of the Judiciary and certain other acts of 20 December 2019* [online]. Available at: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF\(2020\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF(2020)002-e).

Verfblog, 2017. Debate - The Polish Constitutional Crisis and Institutional Self-Defense. *VerfBlog* [online].

Available at: <https://verfassungsblog.de/category/debates/the-polish-constitutional-crisis-and-institutional-self-defense/>.

Wagner, B., 2019. Nieskazitelność charakteru sędziego [Impeccable character of a judge]. *Przegląd Sądowy*, 11-12/2019, 7–18.

Weill, R., 2023. War over Israel's Judicial Independence. *VerfBlog* [online], 25 January.

Available at: <https://VerfBlog.de/war-over-israels-judicial-independence/>.

Widłak, T., 2024. Judicial resistance and the virtues. *Oñati Socio-Legal Series* [online].

Available at: <https://doi.org/10.35295/osls.iisl.1876>.

Wiwinius, J.C., Matos, J.I., and Sterk, K., 2020. *[Letter to the president of the European Commission, Dr. U. von der Leyen from the president of the European network of presidents of Supreme Courts, Jean-Claude Wiwinius, the president of the European Association of Judges, Jose Igreja Matos and the president of the European network of Councils for the Judiciary, Kees Sterk]* (online). Brussels: European Network of Councils for the Judiciary, 21 February.

Available at:

<https://pgwrk-websitemedia.s3.eu-west-1.amazonaws.com/production/pwk-web-encj2017-p/News/Letter%20Judicial%20Networks%20to%20President%20Von%20der%20Leyen%2021%20Feb%202020%20.pdf>.

Wójcik, P., 2022. *Exhibition and book “Sprawiedliwość” [Justice]* (online). Available at: <https://atriumcityhall.nl/en/agenda/photo-exhibitionsprawiedliwosc/>.

Wróblewski, M., 2017. Granice ekspresji i wypowiedzi sędziego - zarys problemu [Limits of judge's expression and speech - problem outline]. *Krajowa Rada Sądownictwa. Kwartalnik* [online], 1(34), 29–34.

Available at:

http://www.krspl.home.pl/admin/files/kwartalnik/krs_01_2017_druk_priv.pdf.

Wysocka-Schnepf, D., 2020. Władza dyscyplinuje sędziów. Prof. Marek Safjan: To jest niewyobrażalne! [Power disciplines judges. Prof. Marek Safjan: This is unimaginable!]. *Wyborcza.pl* [online], 28 August.

Available at: <https://wyborcza.pl/7,82983,26246699,prof-safjan-sedzia-ma-prawo-pisac-do-obwe-ma-moralny.html#commentsAnchor>.

Zajadło, J., 2016. Nieposłuszeństwo sędziów. *Państwo i Prawo*, 71(1), 18–39.

- Zajadło, J., 2017. Judicial Conscience. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, Rok LXXIX, 31–41.
- Zajadło, J., 2019. Istota sędziowskiego oporu. *Kwartalnik Stowarzyszenia Sędziów Polskich "IUSTITIA"*, 10, 137–142.
- Zajadło, J., and Koncewicz, T.T., 2023. Hostile Constitutional Interpretation: Sending a Warning in Rebuilding the Polish Constitutional Court. *VerfBlog* [online], 6 January. Available at: <https://VerfBlog.de/hostile-constitutional-interpretation/>.
- Zoll, F., and Wortham, L., 2019. Judicial Independence and Accountability: Withstanding Political Stress in Poland. *Fordham International Law Journal* [online], 42(3), 875. Available at: <https://ir.lawnet.fordham.edu/ilj/vol42/iss3/5/>.

Case law

- Advance Pharma v. Poland*, 2022. ECHR.
- B.M. v. Minister of Justice*, 2019, IC 37/18. Regional Court in Warsaw.
- Baka v. Hungary*, 2016. ECHR.
- Broda and Bojara v. Poland*, 2021. ECHR.
- CJEU 2021a. *Commission v Poland*. ECLI:EU:C:2021:596. CJEU 2021b. W.Ż. ECLI:EU:C:2021:798.
- CJEU, 2018. *Celmer*. ECLI:EU:C:2018:586. CJEU, 2019a. *A. K. e.a.* ECLI:EU:C:2019:982.
- CJEU, 2019b. *Commission v Poland*. ECLI:EU:C:2019:531.
- CJEU, 2020. *Commission v Poland*. ECLI:EU:C:2020:503.
- CT 2015. K34/15. Constitutional Tribunal of Poland.
- CT 2016. K47/15. Constitutional Tribunal, Poland.
- CT 2021a. K3/21. Constitutional Tribunal, Poland.
- CT 2021b. K6/21. Constitutional Tribunal, Poland.
- CT 2021c. K7/21. Constitutional Tribunal, Poland.
- Dolińska-Ficek and Ozimek v. Poland*, 2021. ECHR.
- Grzęda v. Poland*, 2022. ECHR.